

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOI
NSV LIIDU AJALOO KATEEDER

A.Püvi

RELIGIOON JA KIRIKU-
TEGELASED OKUPEERITUD
EESTIS SUURE ISAMAASÕJA
PERIOODIL

DIPLOMITÖÖ

Juhendaja: JAROSLAV RAID

Tartu, 1966

NSV ajal. kat.

Inr. nr. 1943

S I S S E J U H A T U S

Kogu maailma ajaloo jooksul on teadusliku-
le maailmavaatele peamiseks vastaseks olnud
religioon kui üks kõige tugevamaid mineviku-
igandei. Teadus on korduvalt püüdnud anda reli-
giooni definitsiooni, kuid kunagi ei peegeldu-
nud need definitsioonid religiooni tõelist ole-
must. Esmakordselt õigesti määras religiooni
olemuse marksistlik - leninlik teadus: "Igasu-
gune religioon pole ju midagi muud kui fantas-
tiline peegeldus inimeste peades neist välisjõu-
dudest, mis valitsevad inimesi nende igapäevases
elus, peegeldus, milles maised jõud omandavad
ülemaiste jõudude vormi" ¹⁾

Rääkides religioosest peegeldusest, milles
maised jõud võtavad ebamaise vormi, mõistis F. En-
gels viimaste all üleloomulikke jõude. Rääkides re-
ligiooni sotsiaalsetest juurtest on K. Marx ja

1) F. Engels, Anti - Dühring, Tallinn, 1954.a., lk. 279

F. Engels korduvalt rõhutanud, et religioon on inimese ja inimteadvuse rõhumise tulemus — ühest küljest loodusjõudude poolt ja teisest küljest eksploateeritavate klasside poolt.

"Religioosne viletsus on ühteaegu tegeliku viletsuse väljendus ning protest selle tegeliku viletsuse vastu. Religioon on rõhutatud olen- di ohe, süd ametu maailma süda, just nagu ta on vaimulagedate olude vaim. Religioon on o o p i u m rahvale."²⁾ Nii iseloomustab K.Marx religiooni. "Religioon on opium rahvale" — see Marxi väljendus on kogu marksistliku maailmavaate nurgakivi religiooni küsimuses.

Väga tabavaid mõtteid religiooni ja selle olemuse kohta on avaldanud V.I.Lenin. V.I.Lenini teostes käsitletakse religiooni seoses marksistliku filosoofia üldteoreetiliste probleemidega ja proletariaadi revolutsioonilise võitluse praktiliste ülesannetega. Mõned V.I. Lenini tööd on spetsiaalselt pühendatud usule ja kiriku- kule. Neis teostes paljastab ta igakülgselt re- ligiooni sotsiaalseid juuri, tema vastuolu teadus-liku maailmavaatega ja näitab teed religioossete igandite ületamiseks. Oma töös "Sotsialism ja usk" V.I. Lenin arendab edasi K.Marxi ja F.Engelsi ideid usu sotsiaalsetest juurtest ja tema

---

2) K.Marx ja F.Engels, Religioonist, Tallinn, 1963.a., lk. 31

reaktsioonilisest olemusest. Selles teoses rõhutatakse, et religioon õigustab ekspluateerijaid ja pimestab alandlikkuse jutlustamisega rõhujate heaks töötavate inimeste klassiteadlikkust. Nii ütleb V.I. Lenin: "Usk on üks vaimse rõhumise liike, mis lasub kõikjal rahvahulkadel, kes on maha surutud igaveste teiste kasuks töötamise, puuduse ja isoleerituse tõttu. Ekspluateeritavate klasside jõuetus nende võitluses ekspluataatoritega sünnitab samuti paratamatult usu hauatagusesse ellu, nagu metsinimese jõuetus tema võitluses loodusega sünnitab usu jumalatesse, kuraditesse, imedesse jne. Seda, kes kogu eluaeg töötab ja tunneb puudust, õpetab usk alandlikuks ja kannatlikuks maises elus, lohutades lootusega taevasele tasule"³⁾

Väga huvitav on ka V.I. Lenini kirjavahetus kirjanik A.M. Gorkiga, mis puudutab võrdlemisi laialdast küsimuste ringi. Muuseas vestleb V.I. Lenin A.M. Gorkiga ka usualastel teemadel. Oma kirjades viimasele iseloomustab ta haruldaselt kujukalt igasuguse religiooni reaktsoonilisusest ja näitab idealistliku filosoofia seost religiooniga. V.I. Lenin rõhutab, et jumal on eelkõige ideede kompleks, mis on tekkinud nii välisloo-

---

3)

V.I. Lenin, Teosed, 10. kd., Tallinn, 1952. a.,

duse kui ka klassiikke poolt tuimaks tehtud inimesel - selliste ideede kompleks, mis süvendavad seda allasurutust ja suigutavad klassivõitlust. 4) "jumala idee", lisab ta, "on alati suigutanud ja nüristanud "sotsiaalseid tundeid", asendades elava koolnuga, olles alati orjuse (kõige halvema, väljapääsmatu orjuse) ideeks. Mitte kunagi pole jumala idee sidunud isiksust ühiskonnaga, vaid on alati sidunud rõhutatud klasse usuga sellesse, et rõhujad on jumalast seatud". 5)

Marksistide suhtumist religioonisse võtab V.I.Lenin kokku järgmiste sõnadega: "Kõiki kaasaegseid religioone ja kirikuid, kõiki igasuguseid religioosseid organisatsioone vaatleb marksism alati kui kodanliku reaktsiooni organeid, mis teenivad ekspuuteerimise kaitsmise ja uimastamise huve". 6)

Kõiki eelpool toodud seisukohti kokku võttes võib öelda, et religioon on reaktsiooniline ideoloogia, mis on teeninud ja teenib ekspuuteerlikke klasse. Religiooni abil on rõhujad

---

4) V.I.Lenin, Teosed, 35.kd., Tallinn, 1955.a.lk.94

5) samas, lk.-d 94 - 95

6) V.I.Lenin, Teosed, 15.kd., Tallinn, 1953.a.,
lk. - d 369 - 370

kässid sajandeid võidelnud teaduse, inimese mõistuse, kogu ühiskondliku progressi vastu. Religiooni abil on alati püütud rahvahulki vaimselt orjastada, valitseda teaduse ja kogu ühiskondliku progressi vastu. Religioosse ideoloogia kandjaks on aga teatavasti kirik.

Nagu kõikide teiste rahvaste ajaloo, nii on ka eesti rahva ajaloo kirik alati reaktioonilist osa etendanud. Vägivallaga toodi ristiusku eesti rahvale juba XIII sajandil. See vägivaldne kristlik missioon tähendas suurimat õnnetust kohalikule rahvale. Sellega pidid eestlased ja nende naabrid sajanditeks langema võormaiste vallutajate majandusliku ja rahvuslik-usulise ikke alla. "Püha" inkviitsiooni tuleriidad, saksa penirüütlite, piiskoppide ja munkade "vägiteod" said eesti rahvale hästi tuntuks. Oma reaktioonilisest osast ei loobunud kirik ka hilisematel aegadel. Eriti tagurlikku osa etendas aga kirik Eestis suure Isamaasõja perioodil, mil rahvas veriselt fasismi kannale suruti.

Käesoleva diplomitöö ülesandeks ongi analüüsida religiooni ning kirikutegelaste osa saksa fasistide teenistuses suure Isamaasõja perioodil.

dil okupeeritud Eestis. Enne aga, kui asuda käsitlema antud teemat, antakse sissejuhatavas osas teatav ülevaade kiriku tegevusest perioodil, mil kodanlikus Eestis kehtestati fašistlik diktatuur ja perioodil vahetult enne suurt Isamaasõda, mil töötav rahvas kukutas vihatud klikivalitsuse ja asus üles ehitama sotsialistlikku ühiskonda.

Olgu aga vahepeal märgitud, et Eesti Kodanliku Vabariigi põhiseaduse kohaselt oli ette nähtud kõigile kodanikele südametunnistuse vabadus ja kiriku lahutamine riigist.⁷⁾

"... keegi ei ole kohustatud korda saatma usutunnistustlike tegusid, olema usutunnistustliku ühingu liige/ega kandma selle kasuks avalikke kohustusi, nii kõlab Eesti Vabariigi põhiseaduse üks osa.⁸⁾ Pakki seesugune kiriku ametlik lahutamine riigist püsis kogu kodanliku diktatuuri perioodi, jäi nende seaduste rakendamise tegelikult formaalseks, sest riiki ja kirikut sidus lahutamatu huvi ühtsus. Nägid ju parempoolsed kodanlikud ringkonnad kirikus algusest peale oma toekat liitlast poliitilises võitluses. 1934. aasta 12. märtsi riigipöördega pani pätsi - Laidonäri klikk maksma

---

7) Eesti Vabariigi põhiseadus, "Riigi Teataja" 1920, 113/114, 243

8) Samas

fasistliku diktatuuri, millega kehtestati sõjaseisukord kogu Eesti territooriumil, keelati ära kõik koosolekud ja demonstratsioonid.⁹⁾ Nüüd lülitati ka kirik ametlikult fasistliku riigimasina teenistusse.¹⁰⁾ 1935.aasta märtsis saadeti lõplikult laiali kõik poliitilised parteid. Nende asemel loodi fasistlik ainupartei "Isamaaliit".¹¹⁾

Ka Eesti vaimulikkond oli seotud selle kodanlik - natsionalistliku organisatsiooniga. Enamik pastoritest võttis sellest isiklikult osa.¹²⁾ Juba üksnes see fakt lubas oletada, et kirik edaspidi kujuneb truuks kaaslasteks fasistlikule riigikorrale selle võitluses kommunistliku töölisliikumise vastu. Selles viimases nägid nii riik kui ka kirik oma verivaenlast. Kirik tegi kõik selle heaks, et suunata tööliisklassi revolutsioonilise võitluse teelt kokkuleppele kodanlusega. Nii näiteks kutsus piiskop J.Köpp 1940.aasta alguses eesti rahvast üles klassirahule :

Kirik peab olema koht, kus rõhutatud, välja-
tõugatud ja põlatud tunnevad endid kodu olevat,

---

9) Eesti NSV ajalugu, Tallinn, 1957.a., lk.478
 10) I.Nelson, Vagaduse varjus, Tallinn, 1965, lk.22
 11) Eesti NSV ajalugu, lk.479
 12) I.Nelson, osut.teos, lk.23

koht, kus poliitilised ja majanduslikud vastased uuesti üheks saavad ustavuses samale jumalale, koht, kus tõsise osaduse alusel seletatakse oma arvamuse erinevused ja õpitakse üksteist vastamisi mõistma. Moodsas ühiskonnas, kus on nii palju lahkuviivat ja lõhestavat elementi, on kiriku ülesandeks luua keskusi, kus inimesed õpivad leidma osaduse õnnistust ja teostavad juhtmõtet: kandke üksteise koormat!¹³⁾ &

Vaenulikul positsioonil seisis kirik ka Nõukogude Liidu suhtes. Selles osas ei ole mitte kahtlustki, et usklike hulgas tehtava mõjutustöö teravik sihiti just nõukogude võimu taaskestestamise vastu. Nõukogudevastast propagandat tehti niihästi jumalateenistustel kui ka ajakirjanduses. Nii nagu kodanlik ajakirjandus kubisesid ka kirikuajakirjad laimust ja võltsinguist, mille eesmärgiks oli kujutada elu väärvalguses Nõukogude Liidus.¹⁴⁾ Eriti hoogustus kiriku tegevus 30 - ndate aastate lõpul noorte hulgas. Koguduste juurde loodud mitmesugustes noorsooringides ja -organisatsioonides toimus noorte süstemaatiline ideo-

---

13) "Usuteaduslik ajakiri", nr. 1/2, 1940, lk. 3

& Autori sõrendus

14) Religiooni ja ateismi ajalooost Eestis, Tallinn, 1961, lk. 313

loogiline mõjutamine religioosses ning kodanlik - natsionalistlikus vaimus.¹⁵⁾

Kuid vaatamata kodanluse, kodanlike natsionalistide ja jõukate kirikuisade kõigile pingutustele, õnnestus töötaval rahval siiski 1940.aastal Eesti nõukogude võimu taastada. 1940.aasta Sotsialistliku revolutsiooni nagu Suure Sotsialistliku oktoobri-revolutsiooni ja Eesti Tööraha Kommuuni päevilgi viidi Eestis tööraha suhtes rida väga tähtsaid üritusi läbi. Teatavasti toimusid siin põhjalikud muudatused majandusliku sfääri osas. Paralleelselt sellega korraldati ümber ka rahvaharidussüsteem. Eelkõige lülitati kooliprogrammidest usuõpetus välja. 1940.aasta augustis lõpetas oma tegevuse Tartu ülikooli usuteaduskond, kuna selle tegevus ei olnud kooskõlas Eesti NSV rahvahariduse ja kultuuritöö põhialustega.¹⁶⁾ Samuti lõpetati vastavalt siseministri käskkirjale 13.augustist 1940.aastast usuõpetus ka kõikides teistes õppeasutustes, kuna see ei olnud kooskõlas Eesti NSV haridusala korraldamise alustega ja noorsoo kasvatamise põhimõtetega.¹⁷⁾ Kahtlemata pälvisid taolised

---

15) I.Nelson, osut.teos, lk.26
16) "Kommunist", nr.39, 11.VIII 1940
17) "Kommunist", nr.42, 14.VIII 1940

muudatused laiaade rahvahulkade poolehoidu. 1940. aasta sündmustega seoses määrati kindlaks ka kirikuseisund riigis. Rahva otsesel nõudmisel viidi läbi rida abinõusid, mis kitsendasid oluliselt kiriku sajandeid püsinud kõikvõimsust. Kiriku jalgealune lõi kõikuma. Paljud kodanikud pöörasid kirikule selja, kuna sageli ei sidunud neid sellega usulised veendumused.

Niisuguse olukorraga eitahtnud muidugi mitte leppida kirikutegelased ise. Ja nad avaldasidki ilmset rahulolematust ümberkorralduste suhtes. Kahtlemata ei meeldinud neile usuõpetuse kaotamine koolides ja usuteaduskonna likvideerimine Tartu Ülikoolis. Eriti raevukaks tegi neid aga lastejumalateenistuste keelamine kirikutes ja kiriklike noortekoondiste sulgemine.¹⁸⁾ Selline samm õigustas aga end tingimata, sest olid ju need viimased just peamised kohad, kus tehti noorte hulgas kasvatustööd religioosses vaimus. Kuid kas alati ainult religioosses vaimus? Kindlasti oli sellel ka natsionalistlik poliitiline maik juures. Nüüd aga oli kirikutegelastelt religioosse propaganda tegemiseks pind ära võetud. Kuid sellest hoolimata püüdsid mõnin-

---

¹⁸⁾ I. Nelson, osut. teos, lk.-d 27 - 28

gad pastorid noorsoo teadvust edasi mürgi-
tada. Nii tekkisid üksikute koguduste juur-
de illegaalsed ringid, kelle eesotsas sei-
sid kirikupapid ise. Nii võiks näitena tuua
Tartu Pauluse koguduse juures tegutsenud
põrandaalust noorsoo - organisatsiooni, ke-
da juhatas koguduse pastor Harri Haamer.¹⁹⁾
Samal ajal koondas ka fasisitlikult meeles-
tatud natsionalistlik kodanlus oma jõude. Nii
olid loodud Eesti nõukogude võimu esimesel
aastal mitmed hitlerlike salakuulajate ja
diversantide pesad.²⁰⁾ Teatavasti käis sel
perioodil Lääne - Euroopas II Maailmasõda,
kus saksa fasisitlik sõjamasin oma "hiilgavat"
karjääri tegi. See oli asjaolu, mis andis
erilist julgust kõigile nõukogude võimu
vastastele elementidele. Mida lähemale Nõu-
kogude Liidu piirile fasisitlikud sõjaväeük-
sused jõudsid, seda lootusrikkamaks fasisit-
likult meelestatud kodanluse, sealjuures ka
enamiku kirikutegelaste pilgud muutusid.
Musta haakristiga lootsid nad oma kaotatud
privileege uuesti taastada. Kogu kiriku se-
nine tegevus ei jätnud vähematki kahtlust
sellest, et tulevases sõjas seisavad saksa

---

19) I. Nelson, osut. teos, lk. 28

20) Eesti NSV ajalugu, lk. 533

fasistid, eesti fasistlik kodanlus ja reakt-
siooniliselt meelestatud vaimulikkond käsi-
käes.

Käesoleva diplomitöö koostamisel on kir-
janduse osas kasutamist leidnud peale klas-
sikute K.Marxi, F.Engelsi ja V.I.Lenini vasta-
vate teoste veel I.Nelsoni "Vagaduse Varjus",
G.Gerodniku "Mungarüü varjus", K.Lemmiku ja
E.Martinsoni poolt koostatud "12 ooo", A.Kaja-
ku "Religioon ja moraal", V.Riisi "Kolmandat
teed ei ole", "Vabaduse leek", artiklite ko-
gumik "Religiooni ja ateismi ajalooost Eestis"
ja veel mõned teised teosed.

Allikmaterjalidena on kasutatud nii nõuko-
gude kui ka okupatsiooniaegset perioodikat. Nii
ühest kui teisest sai autor hulgaliselt fakti-
list materjali.

Seadusandliku materjali osas on andmeid saa-
dud Eesti Vabariigi põhiseadusest ja fasistlike
okupatsioonivõimude seaduste kogust "Amtlicher
Anzeiger".

Pealeselle õnnestus autoril vestelda seltsi-
meeste Ailine Baumanniga Koerust ja Karl Oit-
maaga Simunast. Mõlemad vestluskaaslased andsid
huvitavaid andmeid kohalike pastorite tegevuse

kohta.

Põhiline rõhk on töö käigus pandud Eesti evangeeliumi luteri usu kiriku ja kirikutegelaste tegevuse uurimisele okupeeritud Eestis, kuna selle kohta leidub kõige enam materjale nii kirjanduses kui ka allikates.

Tunduvalt vähemal määral on valgustamist leidnud apostliku õigeusu vaimlikkonna osa saksa fasismi teenistuses, kuna selle osa kohta ^{on} materjale väga vähe.

Sektantide tegevuse kohta leidis autor äärmiselt nappisid andmeid I.Nelsoni teosest "Vagaduse varjus" ja V.Riisi teosest "Kolmandat teed ei ole".

Täiesti puudutamata jätab autor juudiusu ja selle jutlustajad. Teatavasti hävitasid fasistlikud okupandid juute massiliselt ja seejärel ei saanud juttu olla ka juudiusust sel perioodil.

Olgu veel ära märgitud, et antud teema kohta spetsiaalseid uurimusi seni ei ole ilmunud.

I pt.

R E L I G I O O N J A
K I R I K U T E G E L A S E D O K U P E E -
R I T U D E E S T I S S U U R E I S A M A A -
S Õ J A I P E R I O O D I L

22.juunil 1941.aastal tungis fasistlik Saksamaa NSV Liidu kallale, rikkudes jämedalt Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel kehtivat mitteallalasetungi pakti. Hitlerlased olid seadnud endi ülesandeks Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu tulemusena loodud töörahva riigi hävitamise. Seega oli Nõukogude maa kohale sõna tõsisel mõttes surmaoht kerkinud. Kurb pidi olema ka tulevik, mis Eesti NSV - d ees ootas. Saksa okupantide plaan nägi ette eesti rahvusriikluse ja rahvusliku kultuuri likvideerimist ning eesti rahva orjastamist ja hävitamist. Eesti NSV pidi muutuma fasistliku Saksamaa asumaaks.²¹⁾

Et hitlerlased oma koletu plaani ellu oleksid viinud, selles ei saaks küll ükski kainelt mõtlev inimene kahelda. Kolme aasta jooksul tõestasid nad küllalt hästi, mida oleks tähendanud pikemaks ajaks nende võimu alla jäämine.

²¹⁾ Eesti NSV ajalugu, lk.542

Olgu märgitud, et okupatsiooni aastail tapeti Eesti NSV - s saksa fassistide ja nende truude kasilaste, eesti kodanlike natsionalistide poolt 61 300 rahulikku elanikku ja 64 000 nõukogude sojavangi.²²⁾

Kogu Eesti NSV oli kaetud surmatahendavate fassistlike koonduslaagrite võrguga. 1944.aasta alguseks oli siin loodud üle kahekümne koonduslaagri.²³⁾ Okupantide ja ja nende kasilaste poolt Eesti NSV rahvamajandusele, kultuurile ja elanikkonnale tekitatud materjaalne kahju moodustas 1 600 000 000 rubla.²⁴⁾

Ei ole midagi öelda, tööpoolest aukartust aratavad arvud. Kuid nende arvude pärast neavad saksa fassiste ja eesti rahva reetureid kogu nõukogude rahvas ja tema järeltulevad põlvad. Need arvud tuletavad paljudele meelde sünget okupatsiooni aega ja tema hävitavat osa eesti rahva ajalooos ...

---

22) Eesti NSV ajalugu, lk.542

23) Samas

24) I.Nelson, osut.teos, lk.29

Niisiis, suur Isamaasõda oli alanud. Sõda haaras oma keerisesse kogu rahva. Iga patrioot pidi mõtlema nüüd ainult kodumaa kaitsmisele, kõik muu tuli taandada äge tagaplaanile. Kodumaa ustavad pojad ja tütreid, kaasaarvatud ka usklike absoluutne enamus, tõusidki rinnutsi vaenlase vastu.

Mida tegid neil rasketel päevadel äga võimalikud, kes alati on kinnitanud, et nad on koos rahvaga?

Eesti NSV võimalikkonna progressiivne osa, nagu näiteks luteri kiriku koguduste pastorid E. Hark, A. Tooming, apostliku õigeusu kiriku preester A. Ossipov ja veel mõned teised astusid Nõukogude armeesse ja asusid oma kodumaa kaitsese relvaga kaes.²⁵⁾

Kirikutegelaste reaktsiooniline osa, aga see tähendab nende enamust, tervitas valmistusega fasisitliku Saksamaa kallaletungi meie maale. Religiooni kandjad valmistusid otsekõhe saama fasisitlike taotluste ustavateks tugedeks, sest nad nägid fasisitlikus režiimis eeskujulikku riigikorda, mis

---

²⁵⁾ I. Nelson, osut. teos, lk. 29

oli neile kõige vastuvõetavam. Juba varakult asusid Nõukogude - vastaselt meeles-
tatud pastorid ette valmistama soodsat pin-
da sakslaste tungimiseks Eestisse. Paljud
vaimulikest kadusid korraks isegi põranda
alla. Jumalateenistused jäeti kus seda ja
teist, ühesõnaga - neid enam ei peetud.
Enamik kirikutest lihtsalt suleti. Elkõi-
ge oli pugenud redusse evangeeliumi luteri-
usu pea-piiskop Johan Köpp. Sedasama soovi-
tas ka kõigile teistele koguduste pastori-
tele. Neid soovitati metsades ja soodes
end varjata ning kannatlikult oma päästjaid
oodata. Ja mis peaaugi - hoiduda kõrvale mo-
bilisatsioonist Nõukogude armeesse.²⁶⁾

Takistada eesti rahva jõudude mobilisee-
rimist! Niisuguse alatu võttega püüdis see
kirikupea Eestisse tungivat vaenlast abista-
da.

J. Köppi nõuandele järgnesid paljud te-
ma alamad: Virumaa Halljala koguduse pastor
B. Talver, Koeru pastor A. Pähn, Järva - Jaani
pastor L. Vahter, Sangaste pastor J. Laurson
jt. ²⁷⁾

---

26) I. Nelson, osut. teos, lk. 30

27) Samas

Koik need nõukogude võimule vaenulikud elemendid olid alles asja oma viletsate jõunatukestega rahva poolt läbiviidud ümberkorralduste vastu võidelnud. Nüüd aga, varjupugenuna, levitasid nad juba mitmesuguseid provokatsioonilisi kuuldusi, et tekitada elanikkonnas ebakindlust ja usu puudumist oma jõududesse. Metsades ja soodes oma "Vabastajaid" oodates, võtsid sageli koos reaktsooniliste kodanlike elementidega kuritegelike bandiitlike jõukude loomisest osa.²⁸⁾

Teatavasti võttis bandiitlus sel perioodil võrdlemisi laia ulatuse. Bandiidid tungisid mõrtsukalikult, nurga tagant kallale nõukogude sõjameestele, tapsid rahulikke kodanikke, säästmata sealjuures naisi ega lapsi. Erilist "jahti" peeti aga nõukogude aktivistidele, kellega eriti metsikult arveid õiendati.²⁹⁾ Selles osas on paljudelgi pappidel "teeneid". Erilise "lugupidamise" pälvis saksa fasisistide ja nende käsilaste silmis oma bandiitliku tegevusega Järva-Ma-

---

28) I. Nelson, osut. teos, lk. 31

29) Eesti NSV ajalugu, lk. 537

dise pastor Paldra.³⁰⁾ Paldra "vägitegudest" ei jäänud maha ka üks Tartu pastori- test, kelle nime pole seni kahjuks korda lainud kindlaks teha. Kõige suuremat aktiivsust olevat see bandiit üles näidanud miilitsameeste tabamisel ja nendega arvete siendamisel.³¹⁾

Olles otsustavaks vastulöögiks mitte- küllaldaselt ettevalmistatud, olid Nõukogu- de väed sunnitud Eesti NSV territooriumi ajutiselt maha jätma. Niipea, kui viimased kaitsjad olid taandunud, tõstis kohtadel otsekohe pead reaktsioon. Kõigepealt jäeti peiduurkad maha. Ja nüüd asusid külakurna- jad - kulakud ning mitmesugused linnakodan- luse riismed - aga nende hulgas ka vaimuli- kud - täiesti omapead tegutsema ....

Kogu see seltskond ruttas suuremeelselt saabuvald hitlerlikke röövvalutajaid tervita- ma. Tervitamine tervitamiseks! Kuid kõige enam pahameelt tekitas sealjuures asjaolu, et seda tahti mitte üksnes enese, vaid hoopis kogu rahva nimel(!)³²⁾

---

30) "Eesti sõna", nr.165, 21.VI 1942
 31) "Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas", Stockholm,1957,viirik IV, lk. - d 69 - 70
 32) "Noorte Hääle", nr.123, 26.V 1961

Kirikutegelased lasksid röövvalitajaid tervitada kirikukellade helinaga. Nii tehti seda Tallinnas, Valgas³³⁾, Viljandis, Otepääl³⁴⁾ ja veel paljudes teistes kohtades. Mõned vaimulikud, suutmata oma vaimustust pidurdada, ronisid koguni ise kirikutorni, et esimestena kuulutada rahvale "vaba elu algust".³⁵⁾ Märjamaa kohalik pastor oli tervitanud hitlerlikke üksusi lilledega ja veiniga.³⁶⁾

Kohe esimesel pühapäeval pärast fasistlike vägede kohalesaabumist peeti nende auks kohalikes kirikutes tänujumalateenistusi.³⁷⁾ Nii näiteks peeti Tartus 27. juulil 1941. aastal tänujumalateenistused Pauluse ja Peetri kirikutes.³⁸⁾ Pauluse kiriku esimestes ridades olevat võidud näha ka saksa ohvitseri koos sõduritega istuvat. Jutlusega esines

---

33) "Eesti sõna", nr. 154, 8. VIII 1942

34) E. Martinson, Haakristi teenrid, Tallinn, 1962, lk. 67

35) I. Nelson, osut. teos, lk. 31

36) "Noorte Hääl", nr. 123, 26. V 1961

37) samas

38) "postimees", nr. 9, 28. VII 1941

piiskop Köpp ise, kes tundis tõsist heameelt hitlerlike hõrdide saabumise üle meie kodumaale. Oma jutluse lõpetas piiskop tänusõnadega "Saksa võidukatele vägedele ja vahvatele eesti partisanidele"³⁹⁾

Niisiis, pastorite suuremeelseid lugupidamisavaldusi hitlerlaste saabumise puhul ei oleks saadud tööpoolset laita! Kõik need lugupidamisavaldused näitasid ainult seda, et kirik ka edaspidi fasisitlikku diktatuuri, fasisitliku partei ja nende organisatsioonide juhte ning nende metsikult reaktsoonilist poliitikat toetab. Ja edaspidine sündmuste käik kinnitaski antud seisukoha õigsust. Kohaliku vaimulikkonna reaktsooniline juhtkond ühendas Eesti kiriku saatuse saksa sõjamasina ajutise edu ajal fasisitliku armee saatusega. Vaimulikkonna enamikkuulutas hitlerlikud okupandid oma päästjateks ja hakkas nende ees kannuseid teenima. Ühtlasi avaldati lootust kiireks võiduks Nõukogude vägede üle, millega kaasnes usulise propaganda ulatuslikum levitamine. Nii ülistati usklike ees

---

39) "postimees", nr.9 , 28.VIII1941

hitlerliku Saksamaa vallutussõda Nõukogudema ja kogu maailma vastu pühakirja abil.⁴⁰⁾ Et kirik ja vaimulikkond kasvasid tihedalt valitseva korraga kõjku, sellest annavad tunnistust pastorite jutlused kirikukantslis või vaimulikus kirjanduses. Autor toob selle kohta mõned näited. T

Tallinna Toompea Kaarli koguduse pastor Stockholm õhkas jõulujutluses kirikulehele järgmist: "Tänu Jumalale, kes Saksa väed meile abiks saatis ja ka meie kangelaslikele rahvapoegadele julgust ja jõudu andis, et need pimeduse võimuse väed purustati ja kaugemale eemale meie kodumaast aeti." 41)

Või võtkem Tallinna Kaarli koguduse pastori A. Soomre tänumeelne avaldus, mis on mõned kuud hiljem kirja pandud: "Ei oleks võimalik loetella kõike, mille eest meil on palju põhjust Jumalale läheneda tänupalvetelega. Sest igaüks meist on ju pääsnud nagu Jumala suure ime läbi. Ja see maksab ka kogu meie rahva kui terviku kohta. Meie pääsmise

---

40) "Noorte Hääl", nr. 123, 26.V 1961

41) "Kirikuleht Jouluks 1941", lk. 4

ime kajastugu rikkalikes tänupalveis Jumala poole, sest ta saatis meile abi viimasel hetkel sangarliku Saksa sojaväe läbi, kellega koos võitles ja võitleb veel praegugi ka meie oma rahva poegi. Kinnitagu Jumal nende rammu selles raskes heitluses."⁴²⁾

Millist abi saksa fasistidest "päästjad" ja "kangelastest oma rahva pojad" eesti rahvale siis osutasid?

Sellest kõnelevad faktid. Teatavasti toimusid massilised süütute inimeste mahalaskmised juba 1941. aasta suvel. See selgub kas või Tartus 16. - 20. jaanuaril 1942. aastal massimõrvarite Juhan Jüriste, Karl Linnase ja Ervin Viksi üle peetud kohtuprotsessi materjalidest. Endine Tartu koonduslaagri vang Jaan Tints tunnistas kohtuprotsessil järgmist: " ... mind areteeriti 19. juulil 1941. aastal ja peeti 1942. aasta detsembrini Tartu koonduslaagris. Pärast areteerimist 1941. aasta juulis paigutati mind ühte barakki Tartus Näituse väljakul, kus sel ajal oli koonduslaager ... Meie barakist viidi vahialuseid pidevalt minema ja toodi uusi gruppe ... Näituse väljakul meie

---

⁴²⁾ "Kirikuleht ülestõusmise pühiks 1942", lk. 3

baraki lähedal oli barakitaoline paviljon, kus samuti peeti areteeritud Nõukogude kodanikke. Sellest barakist viidi vahialuseid tihti mahalaskmisele ...." 43)

Vaevalt usutav, et taolised massimõrvad kirikul teadmata olid! Vastupidi! Kirikujuhid pugesid kasvõi nahast välja, et massimõrvaõrdeid igakülgselt abistada. Igal jumalateenistusel paluti alandlikult ja haldas meeles jumalaarmu "vüürerile" ja tema röövarmeele, aga samuti ka eesti rahva reetureist koosnevale "Eesti Omavalitsusele". 44)

Kiriku tegevus vastas algusest peale Hitleri hullumeelsetele plaanidele, mida Eesti NSV suhtes peeti. Vallutatud alade elanike petmiseks ja oma tõeliste eesmärkide varjamiseks kuulutas Hitler välja juhtmõtte: "Alati väita, et me oleme antud maa päästjad". 45)

Baltikumis toimuski see päästmine nähtavasti kommunismivastase ristisõja nime all.

Kes siis aitasid saksa fasiside eesti rahva hulgas aetava kommunismivastase propaganda tegemisel? Selle määratlemine on üsna lihtne ülesanne. Selleks oli eesti fasistlik kodan-

---

43) K.Lemmik ja E.Martinson, 12 000, Tallinn, 1962, lk.21

44) "Noorte Hääl", nr.123, 26.V 1961

45) Samas

lus ja tema truu abiline - reaktsiooniline
vaimulikkond, kes teenistusvalmilt oli ula-
tanud oma käe fasistlikule löögirusikale.
Vaimulikkond osutus üheks peamiseks hääle-
toruks, kes püüdis usklikele võimalikult rohkem
prügi silma raputada. Fasismi julmust ja bar-
baarsust püüti iga hinna eest varjata ja mas-
keerida. Aga kui see alati ei õnnestunud - aga
seda juhtus kindlasti tihti - siis püüti fasist-
liku režiimi alatusi vähemalt õigustada. Veel
enam! Seda režiimi püüti tugevdada ja kind-
lustada. Arvata võib, et igasugune võitlus ole-
masoleva korra vastu mõisteti kiriku poolt re-
soluutselthukka. Tööraha pahameelt ja võitlust
fasismi vastu püüti igati eemale tõrjuda. Põhi-
liseks relvaks, mille abil seda tehti, oli re-
religioosne õpetus. Religiooni abil püüti usk-
likesse sisendada passiivsust, saatusele alis-
tumist, alandlikkust ja kannatlikkust. Kirik
kasutas fasistliku okupatsiooni ja röövsõja
raskusi selleks, et suurendada oma mõju elanik-
konna hulgas. Lasus ju sõda raske koormana
rahva õlgadel. See võis tekitada esialgu sood-
sat pinnast usuliste pessimismimeeleolude
elavnemiseks. Lootusetust puudusest maha suru-
tuina ja julmadest tagakiusamistest piinatuina

otsisid mõned inimesed lohutust religioonis. Ja pastorid tegid juba omalt poolt kõik, et rahvast kiriku ümber meelitada. On ju nad aastasadu lasknud usku jumalasse paista kui ainsat troosti ning lootust pääsemiseks kõigist maistest hädadest ja kannatustest. Ja ega nad seda võtet fasistliku okupatsiooni-ajalgi kasutamata jätnud. On ilmne, et raskused, mida inimesed läbi elama pidid, võisid muidugi mingil määral religioosete veendumuste säilitamist ja süvenemist soodustada. Kuid seda ainult suhteliselt!

Rahvas siiski võitles, mitte ei lootnud jumala abile. Kõigist pingutustest hoolimata ei suutnud hingekarjased eesti töörahva tahtet murda. Võitlus jätkus väga mitmesugustel meetoditel: osa inimesi läks metsa ja ühines seal partisanisalkadega, teine osa andis partisanidele edasi neid huvitavaid andmeid ja varustas neid toiduainetega. Siiralt tundis eesti töötav rahvas kaasa ka nõukogude sõjavangidele ja abistas neid nii palju kui see võimalik oli. Töölised teostasid sabotaaži vabrikutes ja tehastes, ajasid nurja hitlerlaste tellimuste täitmist ning panid

toime diversiooniate. Talupojad keeldusid tihti fasistidele põllumajandussaadusi andmast ja muid koormisi ning kohustusi täitmast.⁴⁶⁾

Kogu selline ennastsalgav võitlus käis otse risti - põiki vastu kirikutegelaste vaadetele ja tegevusele. Kuid mis parata, kiriku poole pöörduti üha rohkem seljaga. Ega siis pastor Stockholm ilmaasjata 1941. aasta talvel ahastanud, et " ... nüüd hakkab juba kirikuskäijate arv kahanema: peaks palju enam ikka nüüd linnas palvetajaid leiduma igal pühapäeval."⁴⁷⁾ Kuid vaevalt, et üksnes linnas palvetajate arv vähenes. Kindlasti vähenes see ka maal. Ja tundubki, et pastor Stockholmi etteheide pealinlastele jääb siinkohal kõlama otsekui etteheitena kogu eesti rahvale.

Kuid etteheide etteheiteks! See olukorda kindlasti ei parandanud, sest oli ju pappide reeturlikkus ja koostöö hitlerlastega just peamiseks põhjuseks, mis usklike kiri-

---

46) Eesti NSV ajalugu, lk. 545

47) "Kirikuleht jõuluks 1941", lk. 5

kust ja religioonist eemale võõrutas. Ei püüdnudki ju mustakuuemeheid oma klassipalet varjata, kui nad tunnistasid Nõukogude aasta jumala karistuseks, fasisitliku okupatsiooni aga jumala armuajaks.⁴⁸⁾

Loomulikult ei olnud rahvas niisuguse lahendusega päri.

On teada, et hitlerliku sõjaväe juhtkond arvestas oma meeletute plaanide läbiviimisel II maailmasõja jooksul just kohaliku elanikkonna reaktsioonilise osabi ja toetusega. Ja tõepoolest, Hitleri sellised arvestused õigustasid end. Nagu juba eespool märgitud, tõttasid ka eesti rahva reeturid fasisitlikele orjastajatele abi pakkumisega, oma kuritegelikku poliitikat said saksa fasisitid siin läbi viia just "tanu" nende toetusele.

Mis puutub kirikutegelastesse, siis peab ütleva, et kirikukantsel jäi neile tegutsemiseks kitsaks. Nähtavasti neil tüüpilistest agitatsioonist ja propagan-
dast ei aidanud ja nad lasksid end meel-
sasti paremini ära kasutada. Nimelt püüdis fasisitlik reaktsioon kasutada kirikut
väimu kõigi lülide tugevdamiseks, seal-

---

⁴⁸⁾ I. Nelson, osut. teos, lk. 33

hulgas ka fasistlike organisatsioonide tugevdamiseks. Üheks selliseks fasistliku organisatsiooniks oli "Omakaitse" organisatsioon. Selle poliitsei abiorganilikes liikmeskond värvati eeskätt kulakuist, linnakodanluse riismettest, kodanliku armee endistest ohvitseridest jne. "Omakaitse" ülesandeks oli jälitada ja hävitada nõukogude patrioote, pidada jahti partisaanidele, aidata fasistliku väejuhatusel läbi viia eestlaste sunniviisilist mobiliseerimist saksa armeesse jne.⁴⁹⁾ Seega oli see organisatsioon otsene fasistide käsialane, kes aitas kaasa kümnete tuhandete inimeste hävitamisele meie maal. Sellise organisatsiooni liikmeteks said ka paljud kirikutegelased. Olgu märgitud, et vabatahtlikult astusid "Omakaitse", poliitseisse või saksa armeesse pastorid J.Mark, P.Nõmmik, A.Parts, E.Kõiv, J.Kivisalu ja paljud, paljud teised. Sangaste valla pastor Joh.Laurson ja veel mõned teised näitasid sedavõrd aktiivsust üles, et neist

---

49)

Besti NSV ajalugu, lk. - d 543 - 544

said koguni kohaliku "omakaitse" organisatsioonide loojad.⁵⁰⁾

Niisiis andsid taolised nähtused ilmekat tunnistust sellest, et fasisitlik haakrist, vintpüss ja revolver meelitasid ning sobisid suurepäraselt kirikliku ristiga. Meie vanapõlve luuletaja Anna Haava kirjutas omal ajal luuletuse "Möök ühes, piibel teises käes", mis kuulub kindlalt tema loomingu paremiku hulka. Täis viha ning põlgust kirjeldab ta saksa ristirüütelite sissetungi meie maale XIII sajandil. Oma silmaga võis aga lugupeetud laulik veenduda, et taoline kokkusobitus leidis ka XX sajandil täit harmooniat, kuigi piiblit ja mööka asendasid nüüd moodsamad tapariistad. Põhimõte oli aga endiselt samaks jäänud. Ja nii siis pidasidki hingekarjased päeva ajal jumalateenistusi, paludes õnnistust Hitleri "suurele üritusele". Õhtuks vahetasid nad aga talaarirüü "omakaitse" valge lindi vastu valja ning korraldasid siis ülekuulamisi, langetasid otsuseid, võtsid osa rahulike elanike, sealhulgas ka oma koguduse liikmete areteerimisest ja läbiotsimisest. Nii võiks näitena nimetada Koeru

⁵⁰⁾ I. Nelson, Asut. teos, lk. 36

pastorit A.Pähn'i, kes tihtipeale esines kohtuistungitel süüdistajana, nõudes vangistatute karmi karistamist. Eriti vihaselt tegutses ta uusmaasaajate vastu. Teatavasti tunnistasid okupandid kõik Nõukogude seadused kehtetuks. Nii võeti ka Nõukogude võimu poolt uusmaasaajatele antud maa hallparunite valdusse tagasi. Kindralkomissar Lietzmanni poolt välja antud määruses bolsevike korralduste tühistamise kohta põllumajanduslikul alal öeldi:

" ... bolsevismi poolt talundite küljest lahutatud maade majandamine võetakse endiste valdajate poolt otsekohe üle. Kommunistlike uusmaapidajaid ei või edasi jätta".⁵¹⁾

Niisugust kulakutele soodsat määrust aluseks võttes ruttasid viimased kohe tagasi haarama maatükke, mida nõukogude võim kehvikutele andnud oli. Ka pastorid ei jäänud selles osas passiivseteks, sest ka nende valdusi oli nõukogude maareformi järgi kärbitud. Teiste hingekarjaste hulgas ruttas oma osa tagasi saama ka August Pähn. "Minult" ütles A.Pähn hiljem, "lõigati 1940.aasta nõukogude maarefor-

---

51) "Amtlicher Anzeiger", 13.XII 1941

mi ajal ära kümme hektarit maad. See anti uusmaasaajatele, peamiselt Grauenile. Asunud vallavanema abi ametisse, liitsin äraloigatud maa taas oma majapidamisega ja võtsin Grauenilt ära ka teravilja ja õled, mis ta minu maapealt oli koristanud ...⁵²⁾ Kommentaarid siinjuures oleksid vist küll liigsed. Selle kulakust hingekarjase kiskjapalgest ei oleks küll enam mõtet rääkida, kuid siiki! A.Pähn ei rahuldunud hoopiski mitte sellega. Tema oli see, kes nõudis uusmaasaaja Graueni ja maareformi läbiviija August Baumann'i füüsilist hävitamist. Kuna käesoleva diplomitöö autoril õnnestus Koerus viibides vestelda August Baumann'i õe Aliine Baumanniga, siis lubatagu siinkohal see vestlus ära tuua.

Koputuse peale ruttab uksele vastu seitsmekümne aastane hallipäine vanake, endine Koeru Piima-võitööstuse töötaja, nüüdne pensionär. Kuulanud ära, millised küsimused autorit Koeruse töid, palub ta viimast lahkesti edasi astuda.

---

⁵²⁾ I.Nelson, osut.teos, lk.35

Aeglaselt, vahete-vahel pisarat pühkides, tuletab ta õudusega meelde fasistlikku okupatsiooniga oma kodukohas. Eriti sünged mälestused on Aliine Baumannil säilinud okupatsiooniaja esimesest aastast. Juba esimestel okupatsiooni päevadel Koerus areteeriti kohaliku koguduse pastori August Pähni nõudmisel Aliine Baumanni vend August Baumann. A.Pähn küll isiklikult püssimeestega kaasa ei tulnud, aga tema näpunäidete kohaselt hävitati sõna otseses mõttes August Baumanni majapidamiskraam: nii lõhuti puruks mööbel, lauanõud ja jalgratas. Seejärel toodi August Baumann Vallamajja, kus teda paar nädalat vangistuses hoiti. Kuna Aliine Baumann koos oma ema ja noorema õega elas vaid saja meetri kauguses vallamajast, siis oli neil võrdlemisi hea võimalus võimumeeste tegevust vallas jälgida. Neil päevil oli A.Pähn iga päev vallamajas käinud ... (A.Pähn oli vallavanema abi olnud. Aliine Baumann märgib, et hiljem ta just igapäev vallamajas ei käinud)

paaril korral õnnestus Aliine Baumannil läbi raudvõre vennaga paar sõna vahetada. Mõrvamise

eelsel päeval oli August Baumann oma öele
öelnud: "Homme lastakse mind maha ..."
Sel ööl oldi Baumann'ide pool terve öö ark-
vel ja jälgiti tähelepanelikult vallamaja
ümbrust. Kuid seekord mõtlesid mõrtsukad
oma otsuse täide viia päeva ajal. Hommikul
nagi August Baumanni ema A.Pähni vallamaja
poole sammuvat. Varsti pärast seda toodi
August Baumann ja Grauen vallamaja öuele
ning sakslastest püssimeeste saatel algas-
ki kurb teekond. Grauenit ja A.Baumannit
viidi mahalaskmisele otse viimase sünniko-
dust mööda. Ühes viibivale emale oli August
Baumann saanud veel hüvastijatuks viibata
ja hüüda, et neid "tööle" viiakse ....

Samuti läks teekond mööda ka sealt, kus
asus A.Baumanni oma kodu. Tema kahe ja poo-
le aastane poeg oli isa nähes viimasele
järele jooksnud ja hüüdnud: "Isa, ära mine
ära!"

Kõne ~~senab~~ päeval oli A.Baumanni abikaasa
A.Pähn'i poole läinud ja oma mehe saatuse
üle pärinud. Kuid see olevat vastanud, et
ta ei tea midagi August Baumannist (!)

Õige peatselt said omaksed kuulda, et Grauen
ja August Baumann 6 km kaugusel Koeru alevist
maha lasti. Kuulduste järele olevat mõlemad
mehed pidanud eelnevalt omale haua kaevama,

kuid nähtavasti oli timukatel kiire, sest auk, millest need kaks õnnetut mitu kuud hiljem leiti, olevat võrdlemisi madal ja vett täis olnud.

Väga vaikselt, pimeduse katte all, eelkõige aga A.Pähni teadmata maeti Grauen ja A.Baumann päev hiljem Koeru surnuaiale.

Muuseas tunnistas A.Pähn hiljem, et tema olevat sel päeval, kui Grauen ja A.Baumann maha lasti, nagu "õnnetuseks" vallamajas olnud ....

Edasi lisas Ailine Baumann veel, et A.Pähn olevat pealt näha olnud väga libe ja lahke mees. Samuti väga kaval mees. Oma musti tegusid püüdis ta saladuse katte all täide viia, kuid sellest hoolimata tulid need avalikuks. Seoses sellega oli Koeru rahvas pastorit süüdistama ja ahvardama hakanud, seepärast kolis ta 1942.aasta algul Koerust ära.⁵³⁾

Nagu toodud vestlusest näha võis, kujunes Graueni ja Aug.Baumannini saatus väga traagiliseks ja seda eeskätt "tänu" A.Pähnile. Ent taolisi A.Pähni suguseid hunte lambanahas leidus

---

53)

Vestlus Ailine Baumanniga

vaimulike meeste hulgas veel teisigi. Veel üks näide! Ja seda endisest Mõisaküla pastorigist Johannes Sõmer'ist, kellest oli juttu 1963.aastal ajalehes "Kodumaa" pealkirja all "Täiesti salajase jälgedes".

"Piibel ühes, vintpüss teises käes" - sellise iseloomustuse võisid Mõisaküla elanikud anda ka oma koguduse hingekarjasele. Tõsi küll, J.Sõmerit nagu A.Pähnigi ei nähtud kunagi vintpüss peos, kuid katema käes oli palju kõvem rõlv - võim. Ja seda võimu kasutas J.Sõmer selleks, et "omakaitse" bandiitide käes vintpüssid süütute inimeste pihta tulistama panna.⁵⁴⁾ Okupatsiooniaja algul läksid nii mõnedki Mõisaküla koguduse liikmed pärast omaste kinnivõtmist pastori juurde selleks, et leida sealt abi ja troosti. Mida nad aga temalt lohutuseks said? "Me pole kohtunikeks teiste üle, kuid kes ei kõlba ühiskonnale, neid on tarvis ühiskonnast kõrvaldada", vastas Sõmer murest murtud inimestele. Niisuguseid õpetussõnu võisid mõisakülalased ka igal pühapäeval kirikukantslist kuulata. Ka olevat surmaotsuseid Mõisakülas tehtud linnavalitsuse koosolekutel, mis toimusid just pastor Sõ-

⁵⁴⁾

"Kodumaa", nr.13, 27.III 1963

meri eesistumisel. Nii toimuski 10. juuli 1941. aasta õhtupoolikul Mõisaküla linnavalitsuses koosolek, mida juhatas linnapea pastor Sõmer. Koha olid "omakaitse" ülem Ilves, mitu omakaitselast ning veel mõned fasisistidega kaasajooksjad. Seal otsustati areteeritute saatuse üle, kes 16. juulil maha lasti. Enne mahalaskmist ei korraldatud areteeritutele mittemingisugust ülekuulamist ega uurimist.⁵⁵⁾

Teisel koosolekul, ja seda jällegi Sõmeri juhtimisel, otsustati surma saata 58 inimest, kes kõik 23. juulil hukati.⁵⁶⁾

Ei ole midagi öelda, päris "solidsed" arvud üheainsa jumalasuulase verejanulisuse kohta!

Veelgi paremini iseloomustavad Sõmeri palet tema enda sõnad, mis ta ütles ühe hukatu sugulastele koguduse kantsleis:

"Mis te kahjatsete, nad said oma teenitud palga."⁵⁷⁾

Kui kohalik Mõisaküla elanik Klaudia Tamson pärast oma abikaasa Juhan Tamsoni mõrvamist 16. juulil 1941. aastal pastoraal-

---

55) "Kodumaa", nr.13, 27.III 1963

56) Samas

57) Samas

ti laks ja Sõmerilt luba palus oma me-
ne ümbermatmiseks surnuaiale, siis sai
ta viimaselt järgmise vastuse: "Ei, se-
da ei juutu, ma ei luba seda. Te ei tohi
haukkamispaigal ka mitte käia".⁵⁹

Loomulikult äratas pastori seesugune
käitumine ja talitusviis kohaliku elanik-
konna hulgas härmist pahameelt. Seepä-
rast hakkas ka Mõisakülas kirikuliste
arv järsult kahanema. Seda oli ka pastor
ise sunnitud kirikuraamatus tunnistama :

"Kirikus oli kümme inimest, järgmisel
pühapäeval kolm inimest. Ma ise helista-
sin kellasid ja süütasin küünlaid. Juma-
lateenistus jäi ära. Järgmisel pühapäeval
tuli kirikusse ainult üks naine ja juma-
lateenistus jäi ära. Panin kirikuukse kin-
ni ja mõtlesin, kui mind pole koguduse-
le vaja, siis ka minule pole kogudust
vaja".⁶⁰⁾

Ka J. Sõmeril polnud muud peale hakata
kui A. Pähni kombel teda vihkavast koduko-
hast ära põgeneda. Ja 1942. aastal koliski

---

59) "Kodumaa", nr. 13, 27. III 1963

60) samas

J.Sõmer Mõisakülalt Pärnu, kus ta Nikolai kiriku pastoriks hakkas. Kuid kuuldused tema veretöödest ulatusid ka sinna. Kui sõmer ühel pühapäeval kirikusse läks, nägi ta uksele kirjutatud sõnu: "Pese oma kätelt veri".⁶¹⁾

Kui need kaks viimast pastorit püüsid oma rapast ari saladusekatte all ajada, siis näiteks Leo Vahter Järva-Jaani tugi seda päris avalikult. Tema ei istunud mitte üksnes ülekuulamistel, vaid teenis "tunnustuse" ära ka läbiotsimise ajal. Ka tema oli keeldunud mõrvatuid kalmistule matmast.⁶²⁾

Kogu fassismimeelse vaimulikkonna tegevuse tulipunktis seisis võitlus kommunismi vastu ja, muidugi mõista, fassismist. Võtkem kas või Tartu Peetri koguduse I pihtkonna hingekarjase J.Tauli kõnelus, mida ta aastavahetusel "postimehele" andis: "praegune raske maailma heitlus ei ole vaimu- ega varaküsimus, vaid ideede võitlus, kus ühel pool nat-

---

61) "Kodumaa", nr.13, 27.III 1963

62) I.Nelson, osut.teos, lk.37

sionalism on sügavalt oma sügavalt juurdunud usuga Jumalasse ja teisel pool kommunism, mis mitte ükski mõttes, vaid otse teades pilkab Jumalat", ja edasi " ... meile enestele on vaja puhast südant ja uut kindlat vaimu. Meie silmade ees on selleks elav pilt suur - saksa armeest, kes ennenähtamatus ühtekuuluvustundes seisab meie keskel. Selle armee võidud on uue ja kindla vaimu võidud!"⁶²⁾

Asjaolud, mis pärast kirik nii eluliselt fasistliku režiimi kindlustamisest huvitatud oli, on täiesti mõistetavad. Olgu veelkord märgitud, et tähendas ju hitlerlaste ja nende eestlastest kasilaste võim kõigi nõukogude võimu poolt läbiviidud seaduste ning korralduste tühistamist, religiooni ning tema kandjate esilekerkimist ning igasuguse töötava rahva ekspluateerimise taastamist. Peitusid ju kiriku oma majandusliku heaolu juured just ekspluataatorlikus korras. Järelikult oli sellise ebaõiglase fasistliku korra aluste ideoloogiline kaitsmine ühtlasi ka kiriku enese privilegieritud olukorra kaitsmine ja ühtlasi ka tema eksisteerimise põhialuste kaitsmine. Siit aga ilmneb selgesti juba vaimulikkonna klassi-olemus.

---

62) "postimees", nr. 145, 31. XII 1941

Suur Isamaasõda kestis ....

Armutult tallas fasisitlik saabas Nõukogude maa pinda. Osa NSV Liidu territooriumi ajutine kaotus kajastus kõigi nõukogude inimeste südameis teravaima valuga. Kümnetes suurtes lahingutes ja sadades kokkupõrgetes võitlesid Nõukogude sõdurid seeninägematu vaprusel. Tuhanded sõjamehed sooritasid kodumaa kaitsmisel võrratuid kangelastegusid, säästmata sealjuures oma elu. Ajendatuna palavast armastusest oma maa ja rahva vastu, olid nõukogude inimesed tagalas valmis kaitsma iga jalatait oma kodumaast. Ja tagajärjed ei jäänud tulematat prakordselt raske lahing Moskva all lõppes täieliku Nõukogude vägede võiduga. See oli otsustavaks sündmuseks esimesel sõja - aastal ja hitlerlaste esimeseks suuremaks lüüasaamiseks Teises Maailmasõjas. Siit ammutasid nõukogude sõjamehed uut jõudu, muutudes veelgi vapramateks

ja vastupidavamateks. Kuid raske heitlus käis. Vaenlane oli tunginud otse Nõukogudema südamesse, olles ise sealjuures väga tugev. Tema purustamiseks oli vaja kokku koondada kõik jõud. Omapoolse panuse andsid selleks ka Nõukogude Testi sõjamehed. Õlg - öla kõrval venelaste, ukrainlaste, valge - venelastega teiste Liidu rahvastega võitlesid nad öela vaenlasega rasketel sojatandritel. Sõja - aastatel olid tuhanded eestlased püstitanud omale õilsaima eesmärgi - lüüa puruks meie kodumaale sissetunginud agressor. Väga paljud nendest langesid selle ülesande täitmisel ega jõudnud enam kunagi tagasi oma kodudesse ....

Hoopis vastupidist pilti pakkusid oma tegevusega Testis aga natsionalistlik kodanlus, saksa fasismi otsene liha ja veri ning reaktsiooniline vaimulikkond, kes omakorda oli natsionalistliku kodanluse otsene liha ja veri. Nagu juba eelnevatest ülestähendustest näha võis, seisid nad truualamlikult saksa fasistide teenistuses.

Aga nagu öeldakse, käsi peseb kätt!
Fasistlikud võimumehed osutasid omalt
poolt kirikule teeneid ka selles osas,
et viimase kultusele ja traditsioonide-
le uuesti kindlat alust panna. Nii ei
püüdnudki okupandid oodata, et rahvas
ise religioosete pühade tähistamist
nõuaks. Vastupidi! Nende pühade tähtsust
püüti ka administratiivsete abinõudega
rõhutada. Eks kõnele sellest kasvõi ju-
ba kindralkomissari korraldusel antud
määrus 1942.aasta pühade kohta. Selle
määruse teises paragraafis kuulutatakse
1942.aastal seadusandlikeks pühadeks:

- 1.jaanuar - Uusaasta
- 6.jaanuar - kolmekuningapäev
- 25.veebruar - palvepäev
- 15.marts - kangelaste mälestmise
päev
- 5. ja 6.ap-
rill - ülestõusmispuhad
- 1.mai - rahva rahvuspuha
- 14.mai - taevaminemispuha
- 24. ja
- 25. mai - nelipühid
- 24.juuni - jaanipäev
- 4.oktoober - lõikuse tänapuha

- 21.oktoober - eestlaste kommunist-
liku ikke alt vabasta-
mise püha
- 31.oktoober - usupuhastuspüha
25. ja 26.
detsember - jõulupühad
- 63)

Kui nüüd heita pilk ametlikuks kuulu-
tatud pühadele, siis ilmneb, et enamus
neist on otseselt usulise sisuga pühad,
nimelt on kolmeteistkümnest pühast kahek-
sa usulised s.o. 61,5%. Kui veel arvesta-
da seda, et "kangelaste mälestamise päev"
ja "eestlaste kommunistliku ikke alt va-
bastamise püha" kajastusid samuti, roh-
kem kui ülejaanud, jumalateenistustel,
siis tõuseb religiooniga seotud pühade
arv veelgi. Seega religioosseid pidupäevi
jätkus ja hingekarjased võisid kirikulis-
te annetuste arvel loorbereid lõigata.
Võib arvata, et kirikud "eestlaste kommu-
nistliku ikke alt vabastamise pühad" just

---

63)

"Amtlicher Anzeiger", nr.10, 13.XII 1941

eriti rahvarohked ei olnud. Ja seda selle-
parast, et selle tähtpäeva sisu ei vasta-
nud kohaliku elanikkonna kõige laiemate
kihtide huvidele. Küll aga võisid suuremat
populaarsust usklike seas omada jõulu- ja
lihavõttepühad (ülestõusmispühad). Kahtle-
mata ei jätnud vanad traditsioonid ja har-
jumused siinkohal mõju avaldamata. On ju
usuliste igandite säilumisel oma osa just
harjumustel ja väljakujunenud traditsioo-
nidel. Eriti tugevasti annavad need tunda
end usuliste tavade ja suuremate pühade
kaudu. Üheks teguriks, mis rahvast just-
jõuluajal kirikusse võis tõmmata, oli kaht-
lemata kiriku eriline pidulikkus sel ajal.

Kuid olgu kuidas on, kiriku mõju, mis
küll osalt säilis, oli ometigi järsult
vähenevas. Tuletagem veelkord meelde kiri-
kuliste arvu kokkusulamist Mõisakülas ehk
pastor Stockholmi sõnavõttu "Kirikulehes
Jouluks 1941". Selle kirikuisa enese poolt
antud hinnanguga olukorra kohta luterli-
kus kirikus võib täiel määral küll nõus-
da.

Niisuguse, kiriku suhtes tabara olukorra tekkimise põhjustest oli juba eespool küllalt juttu. Autor lisab sainkohal vaid ühe näite veel endisest Võnnu pastori Eln'ast, kes samuti okupatsiooniajal armu ega halastust tunda ei tahtnud. Ja nagu ikka vaimulikke mehi, nii tunti ka teda kui aktiivset hitlerlaste käsilast. 1942. aasta algul olevat pöördunud see väga hingekarjane oma koguduse poole Nõukogude - vastase lakitusega, milles ei olnud kristlikust "ligimesearmastusest" mitte juttuga olnud. Pastor Elna jutlustes olevat jäänud isegi jumala ülistamine tagaplaanile, sest lõviõsa selles osas kulus Hitleri ja ta röövarmee ülistamisele. Ka olevat see pastor armastanud koguduse liikmeid "oma rahva lasteks" nimetada. Kuid kas ei kandnud ta siis ise viha "oma rahva laste" vastu, kui ta Võnnu inimesi saksa okupatsioonivõimudele kätte andis. Osa nendest õnnetutest olevat hukkunud koonduslaagrites. ⁶⁴⁾

---

⁶⁴⁾ A.Kajak, Religioon ja moraal, Tallinn, 1961, lk.94

Samuti ei olevat see kristliku armastuse õpetaja mitte kordagi "omakaitselastelt" nõudnud, et need süütud inimesed lahti oleksid lasknud, keda juba esimesel sõja-aasta suvel Võnnu vallamajja toodi ja kivi-aita vahi alla pandi. Pastor Ein laskis nad hiljem külma rahuga hukata. 65)

Peab aga ka veel seda ütleva, et vaimulike reaktsiooniline osa ei piirdunud üksnes tegutsemisega Eesti NSV territooriumil. Nii mõnedki neist said hästi tuttavateks ka Paipsi - tagustele eestlastele. Kujukas näide selle kohta on pastor Tammarust.

Nimelt oli P. Tammaru okupatsioonipäevil hingekarjaseks Mehikoormas. Ümbruskonnas tuntud teda kõrgi, auahne ja saksameelse mehena. Tema jutlused olivad alanud ja lõppenud palvusega fassistide ja nende sabarakude eest. Et okupatsioonivõimudele veelgi enam silma paista, astus Tammaru side-meisse kohaliku sõjalis - fassistliku organisatsiooni "omakaitse" juhtidega. 66)

---

65) A. Kajak, osut. teos, lk. 94

66) "Edasi", nr. 120, 18. V 1960

Nende korraldusel teostasid "omakaitse-
lased" sageli röövretki Pihkva oblasti
territooriumile. Mehikoorma hingekarjane
oli otsustanud seda võimalust maksimaal-
selt ära kasutada. Seepärast sõitis ta
tihti püssimeeste saatel Peipsi järve äär-
setesse Pihkva oblasti rajoonidesse ning
pidas seal elunevatele tääkide abil kokku
aetud eesti perekondadele jumalateenis-
tust. Pärast jumalateenistust olivat aga
pastor huviga jälginud "omakaitselaste"
karistusekspeditsiooni kohalikele elani-
kele. Küsimusele, miks pastor Tammaru teisel
pool Peipsi järve käib, vastanud viimane:

"Ma tahan, et kõik jumalaarmu ja õnnis-
tust tunda saaksid!"⁶⁷⁾

Milline saatanlik irvitus küll Peipsi -
- äärsetele elanikele "jumala armu ja õnnis-
tuse näol"!

Aga siiski on teada, et vaimulikud me-
hed sel ajal just õnnistusega kitsid ei ol-
nud. Sõna tõsisel mõttes andsid nad oma kõi-
ge paremad soovid ja õnnistuse neile bandii-
tidele, kes olid ühinenud hitlerliku armeega.

---

67)

"Edasi", nr.120, 18.V 1960

Tartu Pauluse koguduse pastor H. Haamer käis isiklikult 1942. aasta jõulude ajal rindel eesti vabatahtlikele vaimulikku "külakosti", õnnistust jagamas. Pärast jutlusi aga korraldas ta koos staabimeestega joominguid.⁶⁸⁾ Oma muljeid pataljoni üksikute kompaniide juurest kirjeldas ta "Postimehes" veergudel pealkirja all "Tagalajumalana eesti vabatahtlikele rindele".⁶⁹⁾ H. Haameri jutustusest paistab, et kõige tugevamat mõju olid avaldanud talle vabatahtlikest kõrilõikajate "vägiteod". Need hakkasid talle niivõrd meeldima, et ta ei hängenunud avalikult teatada oma vagast südamesoovist ise Saksa sõjaväeteenistusse astuda!⁷⁰⁾ Sellisel kombel viis siis H. Haamer "kosutust valguse jõududele võitluses pimeduse jõudude vastu ...."

Teatavasti nimetasid mustakuuemehed saksa fasistide ja nende käsilaste võitlust Suures Isamaasõjas "jumala võitluseks saatana vastu, valguse võitluseks pimeduse

---

68) "Edasi", nr. 149, 31. VII 1959

69) "Postimees", nr. 306 ja 307, 30. XII 1942 ja 31. XII 1942

70) "Postimees", nr. 307, 31. XII

vastu", nii õigustas Tallinna Jaani koguduse pastor Kiviranna fasisitlike röövvalutajate ebaõiglast sõda Nõukogude Liidu vastu.⁷¹⁾

Hitlerlaste poolt vallapäästetud sõja neaks kordaminekuks pani luteri usu koguduse konsistoorium veel omapoolses ringkirjas nr.487 26.märtsist 1942.aastast koguduste pastoritele ja juhatustele tõsiselt südamele, et need kõik võimaliku teeksid, mis nende võimuses on. Sest tuleb ju teadlik olla sellest, et praegu otsustatakse meie maa ja rahva saatus kauemaks ajaks ....⁷²⁾

Vaimulikud mehed püüdsid igal sammul sisendada elanikkonnale austust orjastajate vastu. Üksikute kohtade ja kogu Eesti-maa röövvalutajate võimu alla langemist pühitseti 1942.aastal, aga olgu märgitud, et ka 1943.aastal kõikides kirikutes kui suurimaid pidupäevi. Niinimetatud vabastamispidustused algasid tavaliselt kirikuist kellade helistamisega ja äratusmän-

---

71) "Kirikuleht Nelipühiks 1942", lk.12

72) I.Nelson, osut.teos, lk.32

guga tornist. Niisuguse "pidulikkusega" tehti seda Tallinnas, Tartus, Viljandis, Mustvees, Rõngus, Pärnus, Elvas ja paljudes teistes kohtades.⁷³⁾

Nii näiteks toob 22. septembri 1942. aasta "postimees" nr. 224 ära artikli, mis kannab pealkirja "Saaremaa pühitses vabastamise aastapäeva". Siin märgitakse, et pidustused algasid lippude heiskamisega ja kirikukellade helistamisega. Kell 9.30 peeti aga kirikutes "vabastamispäeva" tähistavaid pidulikke tanujumalateenistusi.

Ja saarlased olid sunnitud neid väevõimuga pealesurutud pidustusi jälgima ja mõningal määral neist isegi osa võtma!

Et see just töötavatele saarlastele meelepärase ei olnud, sellise järelduse võib päris julgesti eesti rahva ajaloo põhjal teha. Olid ju saarlased üheks kõige südimateks vastuhakkajateks saksa ristirüütli te sissetungile Eestimaaile juba XIII sajandil. Saaremaa rahval on jätkunud kanget kanget võitlusvaimu ka edaspidisteks aegadeks. Üks kõnele saarlaste püüetest ja

---

73)

"postimehe" andmed

kangelasvõitlusest selget keelt ka Saaremaa töörahva ülestõus 1919.aastal, mis on jäänud kustumatu leheküljena eesti rahva ajalukku. Olgu märgitud, et ka sellest ülestõusust osavõtjad võisid kogeda vaimulike meeste töölist mõrtsukapalet. Bernhard Rahamägi (kodanliku Eesti tuntud riigi- ja poliitikategelane, luteri usu kiriku piiskop) surmas vangide ja karistussalklaste juuresolekul revolvrilasuga selga ühe aktiivsematest ülestõusu organiseerijatest.⁷⁴⁾

Mõni sõna ka sellest, mismoodi tähistati 1942.aasta oktoobris nn. eestlaste kommunistliku ikke alt vabastamise püha Tallinna kirikutes. Muuseas oli kogu fasisitlik ajakirjandus, sealhulgas ka "Eesti sõna" sellele tähtpäevale terved leheküljed pühendanud. Nii kirjeldatakse Tallinna sündmusi "Eesti sõnas" järgnevalt: pärast lippude heiskamist kirikukellade helina saatel algasid kell 10.00 kõigis Tallinna kirikuis tänujumalatee-

---

⁷⁴⁾ V. Riis, "Vabaduse leek", Tallinn, 1960, lk. 303

nistused . Samas märgitakse ka, et kõigis linna kirikutes toimus ühtlasi ka annatuste korjamine ERÜ (Eesti Rahva Ühisabi)⁵ heaks.

Tänujumalateenistusest Piiskoplikus Toomkirikus võttis osa ka "Eesti Omavalitsuse" juht H.Mäe koos abikaasaga. Samuti märgitakse ajalehes ära veel teiste "Eesti Omavalitsuse" juhtivate tegelaste, aga ka saksa sõjaväe ja tsiviilvalitsuse esindajate osavõttu tänujumalateenistusest. Jumalateenistuse, mida kaunistasid koori ja orkestri ettekanded, pidas piiskoplik vikaar A.Täheväli, kes palus " ... saksa relvadele võitu ning juhile õnnistust nende võitluses maailma ning ristikoguduse surmavaenlase üle".⁷⁵⁾

Edasi kirjeldatakse sama ajalehe veergudel, milliseks kujunes jumalateenistus Issandamuutmise peakirikus. Apostliku õigeusu metropoliit Aleksander, keda palveteenistusel saatsid kohalikud vaimulikud, võttis oma jutluse aluseks: "Kiitus ja au, austus ja tänu!"

---

⁵ ERÜ organisatsiooni tegevuse kirjeldus antakse edaspidi

75) "Eesti sõna", nr.199, 30.VIII 1942

"Kiitus ja au, austus ja tanu!2 - mille eest? Kas selle eest, et fasistlik haakrist musta varjuna meie maa ja rahva kohale laskus, selle eest, et meie paremaid inimesi armutult koonduslaagrites piinati ja hukati, selle eest, et meie linna ja külasid hävitati ning maha põletati, selle eest, et tuhanded Nõukogudemaa lapsed kodututeks orbudeks jäid .....

Huvitav on ka jälgida, mida märgib 1942.aasta oktoobrikuu "Kirikuleht". Siin paistab kõigi teiste sõnavõtude hulgas silma pastor V.Rõude sõnavõtt, milles ta harda orjameelsusega fasistliku armee suurst ülistab. Nii kirjutab V.Rõude:

"Sõjapsühholoogia ütleb, et võitjaks jääb see pool, kel on vaimne ülekaal. Võitleja sisemised väärtused on määrava tähtsusega. Aastasajad pole suutnud välja lülitada vaimset tegurit lahingu võitmisel. Iga Saksa sõjaväelane on omaette kõrge vaimse arenguga indiviid. Seda olen aasta jooksul idarindel igal sammul võinud näha. Säärane sõjaväelane peab võitma - siin ei saa olla kahtlust. Kui lisaks säärast kõrgelt arenenud inimest kannab usk oma rahva tulevikku ja uue Euroopa kujundamise ind -

siis ei või ükski raskus teda tagasi koonutada püüdluste teelt." 76)

Vaat siis, kuidas kristlik ideoloogia tegi kummardusi fasistliku vägivalda ees! Aga mis seal ikka! Fasism ja religioon ei ole ju kunagi vastandid olnud, seepärast vajasid nad ka sõja ajal üksteist. Fasism religiooni selleks, et elustada religiooni kõige agressiivsemat poliitikat ja kasutada masside uimastamise religioosseid meetodeid. Religioon fasismi selleks, et endiseid privileege kindlustada.

Fasistlikult meelestatud kirikutegelased manitsesid talupoegi ja töölisi ära andma kõik võimaliku fasistliku sõjaväe jaoks.

Okupatsiooniaegsed ajalehed kandsid väga tihti vaikest rupriiki, milles kriipsutati alla eesti talurahva kohustusi fasistlike võimude ees. Autor toob 1942. - 1943. aastate "postimehest" mõned taolised näited:

"Põllumees! Normide täitmine on sinu aukohus!"

"Iga talu müügu sõjaväe jaoks vähemalt üks lambanahk!"

"Põllumees! Mõtle oma perekonna ja isamaa tulevikule! Sinu poolt antavad talusaa-

76) "Kirikuleht", oktoober 1942, lk.6

duste normid on sinu poolt kantav sõjaohver oma vabaduse lunastamiseks."

"Põllumees! Piira kodust piimatarvitust - rinne ja linn vajavad tungivalt võid!"

Samas aga ahvardatakse:

"Katmata võinorm tuleb täita! Põllumees, kui sa seda ei taida võiga, nõutakse selle asemel sinult liha lisanormina piimalohm."

Niisugust agitatsiooni ei tehtud muidugi mitte ainult ajalehtedes. Selle tarvis sõitsid maal ringi ja tegid propagandat mitmesugused võimumed. Kuid ei ole kahtlust sellest, et normikohustuste täitmisele manitsid talupoegi ka kirikutegelased kantslitest. Omapoolset abi pakkus kirik samuti Tallinna komandandi von Frentzi poolt loodud "Eesti Rahva Ühisabile" (ERÜ - le). ERÜ

oli organisatsioon, mille kaudu rööviti rahvalt sooje riideid, jalanõusid, raha ja ja muud vajalikku fasisitlikule armeele.⁷⁷⁾

Pastorid olid tihti need, kes korraldasid kristliku ligimesearmastuse sildi all usklike seas korjandusi ERÜ heaks. Selle eest pälvisid nad sageli ERÜ peameeste tänu ja kiitust.⁷⁸⁾ Kuid see oli tänu ja kiitus

77) "Noorte Hääl", nr.123, 26.V 1961

78) I.Nelson, osut.teos, lk.82

vaid oma rahva röövimise eest! Mõned papid isegi juhtisid neid ERT⁸⁰ organisatsioone.⁷⁹⁾

Tekib aga küsimus, mida annetasid kirikuisandad aga ise "Suur - Saksamaa võidu nimel? Antud diplomitöö puhul läbitöötatud materjalide põhjal ei selgu mitte kusagilt, et pastorid oleksid mingeid erilisi annetusi võidu heaks teinud. On ju neile oma tasku alati kõige lähemal olnud. Ja erandiks ei olnud selles osas muidugi ka fasisitlik okupatsiooniaeg. Et saksa fasisitid olid maad küllalt metsikul kombel laastanud, siis andis end tarbe- ja toiduainete puudus väga tugevasti tunda. Niisuguses olukorras ei olnud enam raha kõige ihaldatavam mammon, kuna ta väärtus oli väga väike. Sellepärast õhutasid hingekarjased oma kogudust tagasi pöörduma keskaegse korra juurde - kirikumakse hakati sisse nõudma natuuras. Kuid juba 1943. aasta algul tegid okupandid sellele lõpu.⁸⁰⁾ Teatavasti tahtsid nad kõike enda kätte saada. Monopol pidi selles osas iga tahes neile kuuluma!

---

79) I. Nelson, osut. teos, lk. 82

80) Samas, lk. 33

Palju muret tekitasid fasislikele okupatsioonivõimudele mitmesuguste sunniviisiliste tööde läbiviimine. Üheks selliseks sunniviisiliseks tööks oli metsatöö. Elanikkond püüdis sellest, nii palju kui vähegi sai, kõrvalt hoida. Luteri kiriku juhtkond otsustas ka selles osas okupante abistada. Omapoolne teene osutati siin sellega, et kiriku konsistoorium soovitas pastoritele, kes metsatööst vabastatud olid, siiski sellest osa võtta, et isiklikult elanikkonnale sel alal eeskujuga anda.⁸¹⁾

Kõige sellega kiriku tegevus veel midugi ei piirdunud.

Nagu juba eespool märgitud, kuulus osa vaimulikkonnast Saksa armee ridadesse. Kuid nimetagem ühte osa nendest!

1942. aasta "postimehes" ilmus foto, millel on jäadvustatud grupp röömsate ngudega hitlerliku armee mundris mehi. Pealkirja all "Eesti pastorid saksa mundris" teatas ajaleht, et Saksa maale ümberasunud vaimulikest astusid paljud vabatahtlikult Saksa

---

⁸¹⁾ "Noorte Hääl", nr. 123, 26.V 1961

kaitsepolitsei teenistusse Ukrainas.⁸²⁾
Teatavasti järgnes 1939. - 1941. aastatel
"vüüreri" kutsale Saksamaale koos saks-
lastega ka teatud arv fasisitlikut meeles-
tatud eestlasi. Rida neist eestlastest
olid vaimulikud. Sõja puhkedes ei tulnud
saksamaale ümberasunud vaimulikud enam
mustas talaarikuues tagasi, vaid hoopis
SS - lase vormiriietuses. Ukrainas määri-
sid oma kaed süütute inimeste verrega nii-
sugused luteri usu vaimulikud nagu Mihkel
Ostrov-Laid - endine Viljandi Jaani ko-
guduse pastor, Aleksander Magis - endine
Simuna koguduse pastor, Aleksander Jürgen-
son - Suure-Jaani koguduse pastor ja Val-
ter Viks - Rõuge koguduse pastor. Kõik
nad teenisid politseipataljonis "Ostland"
ning võtsid osa karistusekspeetsioonidest
Kievi linnas.⁸³⁾ Milliseid kuritegusid
"Ostlandi" kuulunud mõrtsukad korda saat-
sid, sellest annavad tunnistust tummad fak-
tid.

---

82) "Postimees", nr.24, 26.I 1942

83) "Noorte Hääl", nr.123, 26.V 1961

Ainuüksi esimestel päevadel pärast Kiievi okupeerimist laskis pataljon "Ostland" koos saksa erikomandoga nr. 304 maha üle 50 000 juudi rahvusest kodaniku, pidas haaranguid partisanide tabamiseks, põletas maha üle viiekümne küla, mörvas tuhandeid Nõukogude Ukraina elanikke.⁸⁴⁾

Ja kõigest sellest hoolimata julgesid "Ostlandi" timukad regulaarselt koguneda kasarmusse jumalateenistustele. Jutlustajaid arvatavasti sel puhul jätkus. Ostrov-Laid, Viks, Jürgenson, Mägis või hoopis mõni teine tõmbasid oma verise mundri peale talaarikuue ning palusid "issandalt õnnistust ja oma koletute pattude andeksandmist." Siinkohal tekib aga otsukohe kuri kahtlus selles osas, kas need usuvennad oma palvetesse kõige vähemal määralgi uskusid. Vaevalt küll, sest kuidas oleksidki võinud nad loota, et "issand jumal" ise neid kisendavaid kuritegusid andeks anda võiks. Ometi on teada, et Ostrov-Laid olevat pidanud olevat pidanud pataljoni jumalateenistusi juba Kiievisse

---

⁸⁴⁾ I. Nelson, osut. teos, lk. 40

saabumisest peale. Jumalateenistustel õhutas ta "Ostlandi" mehi metsikutele tegudele Kiievi ja selle ümbruse elanikkonna kallal. "See pole patt jumala ees", olevat ta ise seejuures väitnud.⁸⁵⁾ Kuhu jäi siin aga ligimise armastus? Kui tavaliselt hingekarjaste kohta pilkavalt öeldakse, et "arge käige minu tegude, vaid käige minu sõnade järgi," siis peab see tööpoolast paika. Antud juhul seda Ostrov-Laidi kohta rakedada küll ei saaks. Ostrov-Laidi sõnad olid niisama inimvihkajalikud ja verised kui võrd olid inimvihkajalikud ja verised tema teodki.

Lubatagu siinkohal juurde lisada veel andmed Aleksander Mägise kohta. Enne diplomitöö valmimist vestles autor Simuna 8.kl. kooli õpetajaga Karl Oitmaa'ga, kes töötab Simunas juba 1938.aastast alats. Tema tuletaski oma mälestustes Simuna endisest pastorigist Aleksander Mägisest üht-teist meelde.

---

85)

I.Nelson, osut.teos, lk.43

K.Oitmaa märkis, et kuna ta juba oma nooruses kirikust lugu ei pidanud, siis oli tal Mägisega võrdlemisi vähe kokkupuuteid olnud. Ta teadis rääkida, et Mägise oli rahvuselt eestlane, pärit Saaremaalt. Mägise abikaasa aga olevat saksanna olnud - ühe Saaremaa mõisavalitseja tütar. Kuna pastor ise olevat väga suurel määral oma naise mõjuvõimu all olnud, siis valitsenud kodus täiesti saksapärase õhk-kond (kodune keel saksa keel jne.).

1940.aastal läks A.Mägis koos oma perekonnaga Saksamaale. Enne seda aga olevat võimalikult soodsatel tingimustel oma varanduse maha müünud. K.Oitmaa märkis veel, et temale teada olevatel andmetel oli Mägis Simunasse võrdlemisi vaese mehena tulnud. Kuid pastoril olnud kange põllumehe vaim ja ta hakanud Simunas kirikumõisas talukohta pidama. Agaralt olevat ta kraapinud raha kokku ka usklike käest, seda peamiselt mitmesuguste kiriklike talituste te eest.

Ja veel üks näide A.Mägise rahaahnusest: K.Oitmaa teab mitmeid juhusid, kus kiriku

organist ja pastor raha pärast tülli läinud. Kuna organist oli tegelenud ka kiriku asjaajamisega, siis maksnud noorpaarid laulutamiseks registreerimise maksu tema kätte. See olevat üpris tühine summa olnud. Tavaliselt sai osa sellest summast asjaajaja omale, kuna pastor juba laulatuse järel hoopis soliidsema summa oma rahatasku juurde lisas. Kuid tihtipeale oli Mägis omandanud ka asjaajajale kuuluva raha, mispeale viimane pastorit küla elanikele hirmsasti sarjanud.

Väliselt oli A.Mägis libe ja lahke mees olnud nagu ikka enamus pastoreid.

1942.aasta suvel oli A.Mägis fasistliku armee mundris simunas käinud ja ka kirikus jutlust pidanud. Oma metsikutest tegudest ei olevat ta simunas sõnagi lausunud....

Ta olevat sel korral päris ohtrasti Simunas napsutanud ning alkoholiuimas kellegagi (K.Oitmaa ei mäleta, kollega) tülli läinud ning siis välja paisanud: "Siia, Simunasse oleks gaasikambreid vaja!"

Olgu veel juurde lisatud, et oma põllumaid oli A.Mägis palgalise tööjõu abil harinud ning viimase eksploateerimisel kohalikest hallparunitest veelgi halastamatum olnud.

Veel mõni sõna ühest Easistliku mund-
riga mainuikust! Jutt on nimelt apostli-
ku õigeusu teoloogiamagistrist Aleksander
Jürissonist. Ka tema lahkus 1941.aastal
Eestist koos teiste Nõukogude-vastaselt
meelestatud pappidega. Enne ärasõitu kel-
kis ta oma sõpradele, et tuleb peatselt
"valge hobuse sadulas" tagasi. A.Jüris-
son tuligi tagasi, kui just mitte "valge
hobuse seljas", aga SS -lase vormis küll.
Ka tema teenis ühes Saksa politseiüksu-
ses ning seejärel SS -leegionis.⁸⁶⁾

1942.aastal külastas ta Tallinnas met-
ropoliit Aleksandrit, teatades viimasele,
et ta peatselt tema teenistusse tagasi
tulevat. Ning õige pea pärast seda saabus-
ki ta Eesti Apostliku Õigeusu Metropoliit-
konna kasutusse.⁸⁷⁾

Muuseas olevat A.Jürisson meelsasti oma
kaaslastele ja tuttavatele vestelnud tee-
nistusest politseipataljonis "Ostland" ja
Eesti SS - leegionis. Kõnniliselt oli ta
raakinud oma armastatuimast teemast -

---

86) I.Nelson, osut.teos, lk.86

87)
Samas

koos fasistidega toimepandud kuritegudest: piinamistest, poomistest, vägistamistest ja põletamistest.⁸⁸⁾

Mis puutub metropoliit Aleksandrisse, siis peab ütleva, et tema käekäik just eriti kiita polenud, kuigi ta pärast maa vallutamist otsekoheselt fasisliku "Eesti Omavalitsuse" käsutusse astus.⁸⁹⁾ Sellest hoolimata olid Eesti Apostliku Õigeusu preestrid hoopis vähem eelistatumas olukorras võrreldes luteri usu vaimuliga, sest hitlerlased tunnistasid põhiliseks kirikuks siiski ainult luteri usu kirikut. Kõrge vaimulik lootis tagasi saada kõik need eesõigused, mis tal kodanlikus Eestis olid. Kuid fasisid ei mõelnudki seda teha.⁹⁰⁾ Fasiste huvitas hoopis see, et kirik eesti ja vene rahva omavahelist läbisaamist õõnestada aitaks.

Taolist fasismile andunud apostliku õigeusu preestrite nimekirja võiks jätkata. Rahvavaenulikkult oli meelestatud näiteks Rõpina preester Nigul Hindo, kes juhtis kohalikku ERÜ organisatsiooni. Selle kaudu

88) I.Nelson, osut.teos, lk.86

89) Samas lk. - d 80 -81

90) Samas, lk.82

püüdis ta viimast välja pigistada, mis rahval veel järele jaanud oli. Muidugi ei puudunud N.Hindol seejuures ka laim Nõukogude Liidu aadressil.⁹¹⁾

Haapsalu preester J.Mutt olevat pidanud koguni "Omakaitse" Läänemaleva nn. propagandapealiku ametit.⁹²⁾

Metropoliit Aleksanderi õnnistusel astus Rakvere preester O.Jürma vabatahtlikult "Omakaitse" Viru malevasse, kust ta 1943.aastal Saksa sõjaväkke siirdus. SS - lase vormiriietust kandis ka Luhamaa preester V.Hiesalu.⁹³⁾

Hitlerlastega tegutsesid sõbralikult kasikaes veel preestrid M.Tapp Kihnu saarelt, J.Valbe ja J.Reinhold Pärnust, E. Lepik Saaremaalt, N.Raag Petserist jne.⁹⁴⁾

Üheks omapärasemaks piirkonnaks, kus usulised eelarvamused olid väga tugevad ja kus usk jõudsasti juuri ajas, oli Petserimaa. Peamiseks allikaks, mis usulis-

---

91) I.Nelson, osut.teos, lk. 82

92) Samas, lk.

93) Samas, lk. 83

94) Samas, lk. - d 82 - 83

tele veendumustele jõudu andis, oli kahtlemata Petseri klooster.

Millist elu elas siis klooster nendel rasketel aastatel?

Sõja puhkedes juhtis kloostrit abt Pavel, ilmalikus elus Pavel Gorskov - endine pädunud monarhist, kes 1924.aastal omaile kloostrisse ulualuse sai.⁹⁵⁾ Mitte usulised veendumused ei toonud seda mustsadalast "pühasse koldesse", vaid hoopis poliitilised avantüritlikud sepitsused. Asus ju klooster otse Nõukogude Liidu piiril. Juba üksnes see asjaolu, et kloostrit juhtis sõja puhkedes Pavel Gorskov, lubab oletada, millised meeleolud kloostris sõja ajal valitsesid. Sellest kõnelevad ^{ka} faktid.

10.juunil 1942.aastal anti Vilniuse eksarh metropoliit Sergi poolt Petseri kloostri asemikule abt Pavelile korraldus, milles kasti "juunikuu 21.päeval pärast jumalikku liturgiat ja vastavat jutlust pidada palveteenistus, et Issand annaks

---

95) G.Gerodnik, Mungarüü varjus, Tallinn, 1965, lk.68

Saksa armeele ja tema juhile jõudu ja tugevust lõplikuks võiduks bolševismi üle." 96)

Abt paveli eestvedamisel viidi see korraldus truualamlikult täide. Selle kohta annab tunnistust abti ettekannet gebietskomissar Böckingile 22.juunist 1942.aastast:

"Meil on au Teile lugupidamisega ette kanda, et eksarh metropoliit Sergi õnnistusel peeti käesoleva juunikuu 21.päeval petseri kloostri palvejumalateenistus, kus paluti meie vabastajalle lõplikku võitu. Aidaku Issand Jumal võidukat suurt Saksa armeed ja tema juhti Adolf Hitlerit kommunismi lõplikul hävitamisel. Võtke vastu kinnitused minu täielikust lugupidamisest Teile vastu ja minu valmisolekust Teid teenida.

Kloostri eestvedaja Pavel
ühes vennaskonnaga." 97)

Tõepoolest orjameelne avaldus! Paistab, et isegi luteri usu pastorite fasismimeelised avaldused jäid oma läaguse poolest

---

96) G.Gerodnik, Mungarüü varjus, lk.70

97) samas, lk.72

kloostriüleva omast maha. Kuid see ei olnud abt paveli kaugeltki ainuke taoline avaldus. Nii saadeti Hitleri sünnipäevaks kogu kloostri mungaseisuse nimel õnnitlustelegramm ja kollektiivne kingitus.⁹⁸⁾

Fasistliku okupatsiooni aastail oli rajatud ühte kloostri külje all asuvasse külasse - petski külasse - luurekool. Seal valmistati ette spioone ja diversante punaarmee tagalasse saatmiseks. Kloostri "pühad" isad töötasid selle kooli ülemusega sõbralikus konsinna taktis, aidates valida usaldatavaid kandidaate kulakute ja valgeemigrantlike võsukeste hulgast.⁹⁹⁾

Oma vaimulikuseisundit kasutades uurisid mungad tihti usklike kaest saksa fasiste huvitavaid teateid teateid välja. Nii õnnestus neil nii mõnelgi korral teada saada kommunistide, nõukogude aktivistide ja partisanide asu-

---

98) G.Gerodnik, osut.teos, lk.72

99) samas, lk.74

kohti. Mungad panid hoolsalt kõrva taha, mida üks või teine usklik saksa okupantide kohta ütles. Kõik saadud andmed rändasid aga teele gestaapo suunas.¹⁰⁰⁾ Eriti suurepärase agentuuri moodustasid kloostri juures vagatsevad usuõed e. niinimetatud jumalakakandid. Nende käe läbi on hukkunud hulgaliselt meie rahva paremaid poegi ja tütreid.¹⁰¹⁾ Nii näiteks töötas kloostriülemaga koos ja andis nõukogude patrioote välja ka viimase armuke jumalakakand Elsa Grünwerk.¹⁰²⁾

Mõned mungad õiendasid arveid nõukogude patriootidega koguni relvaga käes. Nii hakkas munk Jefim Kastenkov politseinike ja SS - laste vabatahtlikuks käsilaseks ja võttis mitu korda osa nõukogude inimeste mahalaskmistest.¹⁰³⁾

Need napilt toodud andmed lubavad väita, et petseri kloostri elanikud elasid fasistliku okupatsiooni ajal sõna tõsisest mõttes räpast elu.

---

100) G. Gerodnik, osut. teos, lk. 77

101) Samas, lk.

102) Samas

103) Samas, lk. 76

Sugugi mitte vähem rüpasemast aspektist ei näidanud eid okupatsiooni aastatel mitmesugused sektandid Eesti NSV -s. Kuid nende kohta on autoril olemas ainult äärmiselt napid andmed. Siiski teatavat üldistust nende vaadete ja tegevuse kohta teha ju võib. Aga sellest juba järgmises peatükis.

1942. aasta lõpp ja 1943. aasta algus ehk
Suure Isastaja perioodil. Lõppes ja algas
suurimaid saavutusi -
täieliku võiduga võeti
võitlusel ei olnud
kõnagi kahtlusi. Stalini
lõppinudena algas
võidus, Jaks
võidus loojana
see aeg
suhtes muutus
kõnrolaslikkuse
võitluse suu-

II pt.

RELIGIOON JA KERRIKU-
TEGELASED OKUPEERITUD
EESTIS FASISTLIKU SAKSA
MAA KOKKUVARISEMISE PE-
RIODIL

1942. aasta lõpp ja 1943. aasta algus tähendasid Suure Isamaasõja käigus uut murrangulist perioodi. Lõppes ju Stalingradi lahing - üks suurimaid maailma ajaloo - Nõukogude vägede täieliku võiduga saksa fasistide üle. Nii hävitavat lüüasaamist ei olnud hitlerlik Saksamaa veel kunagi kogunud. Stalingradi all toimunud lahingu lõpptulemusena algas hitlerliku Saksamaa sõjalise võimsuse, Saksa vägede võitlusvaimu, nende usu võidusse loojenemise ajajärk. Saksa fasistlik armee astus tõsise kriisi perioodi. Nõukogude vägede suhtes muutus Stalingrad aga võrratu mehisuse ja kangelaslikkuse sümboliks, Nõukogude riigi võitmatuse süm-

boliks.

Võit Volga kallastel tõstis kõrgele ka Nõukogude riigi ja tema relvastatud jõudude rahvusvahelise autoriteedi. Meie sõprade keskel kutsus see esile vaimustuse ja veendumuse Nõukogude vägede lõplikus võidus hitlerliku Saksamaa üle. Viha ja hämmeldusega aga jälgisid sündmuste käiku rindel nõukogude rahva vaenlased. Nagu juba antud diplomitöö kaigus veenduda võidi, kuulusid nõukogude rahva vaenlaste leeri ka fasistlikult meelestatud kirikutegelased Eestis. Millise nõrdimusega küll võtsid need sakslaste käsilased vastu kaotuseteate Staligradi all!

Kuid kirikupapid ja palvevennad pidasid allaandmist veel varaseks. Vastupidi! Nende hääletoru pasundas veelgi räpasemat laimu Nõukogude Liidu aadressil.¹⁰⁴⁾

Et saksa fasistidele võimalikult "väarikat" vastutasu kirikutegelastele antud sotsialistide eest osutada, selleks püüti eesti rahva hulgas levitada igati natsionalistlike meeleolusid.¹⁰⁵⁾ Muidugi mõista, ei ole

---

104) "Noorte Hääle", nr.123, 26.V 1961

105) Samas

siin raske ära arvata, keda kellegi vastu üles ässitati. Oli ju vene rahvas saksa fa-
sistidele ja nende käsilastele kogu aeg pin-
nuks silmas olnud. Muuseas kuulutati kiriku-
tes patuks ning kuriteoks isegi punaste riie-
te kandmine, mis pidi meelde tuletama kommu-
nismi. 106)

Kogu kirikliku ideoloogia ühiseks aluseks oli ühelt poolt orjameelne lipitsemine fasist-
like röövvalutajate ees ja teiselt poolt äär-
mine vaiha ja laim kommunistide vastu. Autori
poolt tsiteeritakse siinkohal pastor Jaan
Järve palvapäeva jutlusest "postimehes" seda
osa, mis iseloomustab luteri kiriku ideoloo-
giat just toodud seisukohalt:

"Tänu ja saatuseühtsuse tunnetus ning reaal-
ne arvestus tõsiasiaga, et ainsaks jõuks maa-
ilmas, kes suudab kõrvaldada bolševismi ohu,
on suur saksa juht oma kangelasliku armeega,"
- seda ühelt poolt ja samas lisab teiselt
poolt " ... bolševikud tahtsid hävitada kogu
eesti rahvast. Selle teostamine jäi aga poole-
li seoses võidukate saksa vägede tuleku tõttu.
Ja seetõttu tervitab eesti rahvas siira südame-
likkusega saksa kangelaslikke vägesid kui va-

106)
K. Pihlson, osut. teos, lk. 38

bastajaid." ¹⁰⁷⁾

Lisaks vaimulikkonna propagandale kirikukantslist ja ajaloo veergudelt anti okupatsiooni perioodil välja ka kirikulehti ja kalendreid. Seda sorti kirjandus lausubises Nõukogude-vastastest väljamõeldistest ja laimust. Usulise ja Nõukogude-vastase iseloomuga sõnavõttud olid siin üksteisega tugevasti läbi põimunud. Ja autoriteks - iseenesestki mõistetav - pastorid! Hiljem, kui neil oma tegude eest aru tuli anda, olid nad isegi sunnitud oma musta äri tunnistama. Nii näiteks rääkis pastor August Ein, et 1941 - 1943. aastatel kirjutas ta bolševikke laimavaid ülevaateid. Seesuguseid ülevaateid olid kirjastatud iseseisvate brošüüridena, mida siis hiljem rahva hulgas levitati. ¹⁰⁸⁾

Et kirikulehtedest on eespool päris rohkelt tsitaate välja toodud, siis autor nendest pikemalt rääkima ei hakka. Küll aga tahaks veidi rohkem pilku heita mõnele kirikukalendrile. Võtkem nendest vaatluse alla üks, nimelt "Kristlik kalender 1943. a." Seda kalendrit on välja andnud luteri kiriku

---

107) "postimees", nr. 45, 24. II 1943

108) I. Nelson, osut. teos, lk. 38

konsistoorium ja toimetanud konsistooriumi
assessor A. Tilarit.

Kõne peale kalender-tabelit seisab must-
valgel kirjas:

"Eesti maa-ala vabastamine 1941.a." Ja
edasi: "pärast seda, kui 22.juunil Suur-
saksamaa juht Adolf Hitler oli alustanud
sõda Nõukogude Liidu vastu, jõudsid võidu-
kad saksa sõjaväed juba mõne päevaga üle
Lõedu, ja Lätti Eesti territooriumile. Maa
üksikute osade vabastamine 1941.aastal kom-
munistliku vägivalia-valitsuse alt toimus
alljärgnevail päevil." Peale sellist ülis-
tavat avasõna järgneb üksikute kohtade nn.
vabastamise loetelu.¹⁰⁹⁾ Edasi tuntakse ka-
lendris muret veel selle üle, et kristlik
kord ja kristlikud kombad hakkasid käest
ära minema. Nii kirjutatakse: " Ustavad ko-
guduseliikmed peavad kalliks Jumalaõnnis-
tust ja lasevad seepärast oma lapsed risti-
da seatud korra kohaselt ..... Peab aga
kahjuks märkima, et leidub ka koguduseliik-
mete hulgas neid, kes vähe tähelepanu osuta-
vad või puudulikku aruseamist ilmutavad
ametitalituste suhtes. See näitab juba lapse-
vanemate alahindamist ristimistalituste suh-
tes ja on märgiks, et nende endigi side ris-

¹⁰⁹⁾ "Kristlik kalender 1943.a.", lk.16

tikogudusega on muutunud loiuks ja väga pealiskaudseks" ¹¹⁰⁾ Niisiis, käsikäes nagi ikka - kiidulaul hitlerlikele okupantidele ja kristlik manitsus rahvale! Selle peale olid mustakuuemehed meistrid.

1943. aasta algul tundsid kiriku ümber koondunud parasitlikud elemendid end veel küllalt kindlana ja seepärast töötas nende propagandamasin täies jõus. Oleks vaid rohkem "propagandiste" jätkunud! Nimelt kurtis kiriku juhtkond sõja-aastatel vaimuliku kaadri nappuse üle.

Millised asjaolud tingisid siis jumalasõna kuulutajate nappust?

Aga muidugi need, et osa vaimulikke 1939-1941. aastatel lahkus Eestist, tagasi ei tulnud nad enam vaimuliku kuues, vaid juba SS-lase mundris. Osa kohalejäänud vaimulikest astus okupatsiooni kestel fasisitlikusse armeesse, mõned patriootlikult meelestatud pastorid ja preestrid olid koos Punaarmeeга läinud. Muidugi oli langenud pastorite arv ka loomuliku väljalangemise teel.

1940. aasta sündmustega seoses likviteeriti

---

110)

"Kristlik kalender 1943. a.", lk. 23

teatavasti Tartu ülikooli juurest usuteaduskond. Nüüd, fasistliku okupatsiooni päevil olid konsistooriumil käed-jalad tööd täis, et usuteaduskonnale uuesti jalgu alla upitada. Usuteaduskonda Tartu ülikooli juures siiski otseselt ei avatud. Küll aga õnnestus energilise võitluse tagajärjel konsistooriumil 1943. aastal avada Tartu ülikooli juures iseseisva õppeasutusena Usuteaduse Instituut, mida juhatas piiskop Köpp ise. 111)

Luteri kiriku peadell oli põhjust rahuldust tunda - vanale põlvkonnale võis järele sirguda uus, kes pidi hakkama edasi propageerima religiooni ja selle kandepinda - fasismi. Fasism aga esitas omalt poolt üha suuremaid nõudmisi. Kui 1942. aasta kevadel kutsuti riigikomissari poolt rahvast üles koduse varvilise metalli äraandmise aktsiooni läbi viima, 112) siis 1943. aasta kevadel nõuti taolist ohvrit juba kirikult. 113)

---

111) "Postimees", nr. 236, 13.X 1943

112) "Postimees", nr. 63, 12.III 1942

113) "Noorte Hääl", nr. 123, 26.V 1961

Et asi libedaminioga läheks, selleks olid kõige kõrgemad kirikujuhid eelnevalt küllaldaselt masseerimistööd teinud. Nii näiteks pöördus piiskop J.Köpp vahetult enne 1943. aasta värvilise metalli kokkuajamise aktsiooni usklike poole järgmise üleskutsega: "Elame erakordsel ajal. See ei ole praegu ega tohigi olla lihtne fraas, vaid kindlam ja karmim tõsiasi. Elame ajal, kus eesti rahva saatus peab tõsisest katsumisest läbi käima. Milline on seejuures meie eneste osä? Ärge püüdke viljatult juurelda, mis on tuleviku rüpes varjul meie tarvis. Küsige tõsiselt ja andke enesele aru sellest, mida peame ise tegema, tundes vastutust tuleviku ees." ¹¹⁴⁾ Ja varsti pärast seda alustatigi värvilise metalli kokkuajamisega kirikult. ¹¹⁵⁾ Millisel moel seda ohvritoomist fasisliku Saksamaa fööksöjandeks õigustati, sellest raagivad okupatsiooniaegsed ajalehed. "Bolsevism on kirikute ja usu hävitamise õpetus," kirjutatakse "postimehes", "seejärel on selline ohver aarmiselt põhjendatud ja hädavajalik. Vallutatud Ida-alade riigiministri määrusega

114) "postimees", nr.45, 24.II 1943

115) "postimees", nr.78, 3.IV 1943

11. detsembrist 1942. aastast tuleb samasugune ohver tuua ka Eestis. Mis kasu oleks kirikukelladest siis, kui bolševismil õnnestuks jälle tungida meie maale ja hävitada usk ning kirikud: oleksid alles küll kellad, aga kogudusi enam ei eksisteeriks." ¹¹⁶⁾

Paralleelselt sellise bolševismivastase hirmutamiskampaaniaga algas nüüd kirikujuhtide palavlikuline tegevus. Konsistoorium läkitas kogudustesse ühe ringkirja teise järjele. Kõigis neis agiteeriti kiiremas korras kirikule kuuluvat metalli üle andma sõjatoostusse. ¹¹⁷⁾ Niisiis, teha kõik selleks, et kirikukellad, kroonlühtrid ja muud kirikuasjad kiiremini sõjariistadeks ümber valataks.

Kuid juhtus ka, et kogudused ei tahtnud hoopiski hoolitseda fasistliku sõjamasina eest. Mõnel pool peideti kirikukellad hooliga ära. Konsistoorium kartis, et kirikukellade vägivaldne äravõtmine võib veelgi enam rahva viha okupantide vastu üles õhu-

---

116) "postimees", nr.78, 3.IV 1943

117) "Noorte Hääl", nr.123, 26.V 1961

tada. Seepärast püüti rohkem veenmise meetodit kasutada. Kui võrd see tulemusi andis, pole teada, kuid olgu kuidas on - lõppude lõpuks olid koguduste liikmed siiski sunnitud leppima kiriku metalli äraandmisega.¹¹⁸⁾

Olgu siin paralleelina toodud vastupidine näide, kus kirikumehed oma Nõukogude - vastase tegevusega pärast suurt sotsialistlikku oktoobrirevolutsiooni paljastasid endid kui töörahva hulka vaenlasi ja avasid lõpuni usuorganisatsioonide kontrrevolutsioonilise iseloomu. 1921. aastal oli puhkenud ikalduse tagajärjel Volga ääres nälg. Teatavasti oli Nõukogude Venemaa sel ajal väga rasketes majanduslikes tingimustes, kuna käis ju parajasti kodusõda. Ja ka majanduslik baas, mida noor Nõukogude riik Tsaari-Venemaalt päris, oli ääretult nõrk. Et äga miljoneid inimesi näljasurmast päästa, selleks tuli rakendada kõiki abinõusid. Üheks niisuguseks abinõuks oli osalise kirikute väärtesemete konfiskeerimine teravilja ostmiseks välismaalt. Kui Nõukogude valitsus sellise tööpoolest väga hüljandse, üldinimliku palvega ki-

---

118)

"Noorte Hääl", nr.123, 26.V 1961

riku poole pöördus, siis võtsid kirikumehed selle nõukogude võimu tähtsa ürituse vastu äärmise vaenulikkusega. Ja kui sellest hoolimata asuti kiriku varandusi rekviireerima, siis panid papid nõukogude võimu kirikuvande alla. Ka peitsid nad kirikute väärtesemeid ja ässitasid tumedaid, ebateadlikke hulki väärtesemete konfiskeerimist teostavate nõukogude võimu esindajate kallale.¹¹⁹⁾ Vaimulikkonna väljaastumised neljahädalistele abi andmise vastu näitasid usklikele veelkord, et usk ja selle kandjad on töötava rahva ja nõukogude võimu verivaenlased.

Võib julgesti arvata, et samadel põhimõtetel oleksid tegutsenud ka vaimulikud Eestis. Sest olgu meil tegemist mistahes usulahuga, religiooni ja selle toe, kiriku olemus jääb ikkagi endiseks - reaktsioon leiab sealt alati toetust. Ja nii toetati kiriku poolt ka Eestis saksa fasistlike röövvalutajaid, sest "jumalale" pidi olema, nagu tema teenritelegi, saksa fasism meeleparane, kommunism aga täielik vastane. Siinkohal toob autor veel ühe näi-

---

119) S. Hudjakov, Usulised eelarvamused ja võitlus nende vastu, Tallinn, 1953, lk.47

te risti ja haakristi ülimalt liigutava ühenduse kohta.

Nimelt toimusid okupatsiooni aastatel petseri kloostri Balti Eksamheadi kõrgema vaimulikkonna kokkutulekud ja nõupidamised.¹²⁰⁾ Eriti suurejooneliselt möödus üks kõrgema vaimulikkonna nõupidamisi 1943. aasta augustikuu lõpul. Nõupidamisest võtsid osa ka kõrgemad okupatsioonivõimud: pihkva oblasti ülemkomissar Böcking, tema adjutant von Essen, Petseri linna politseiprefekt, linnapea ja teised.¹²¹⁾

28. augustil - "jumalaema surmapäeval" - võtsid fasisitlikud ülemused koos kõrgemate vaimulikega osa palvejumalateenistusest ja ristikälgust "jumalaema auks". Peale vaimulikku tseremooniat korraldati nõupidamise pidulik avamine ja bankett. Kloostri rikkalikult kaetud laudade taga istusid vaheldumisi preestrirüüd ja hitlerlikud mundrid, ühed kuldristidega, teised raudristidega rinnal. Eksarh Sergi poolt peetud avakõnest selgub, et kõrgema vaimulikkonna

---

120)

G. Gerodnik, osut. teos, lk. 72

121)

Samas

nõupidamise eesmärgiks olevat olnud lahendada "eluliselt tähtsaid" küsimusi.

Millised siis olid need "eluliselt tähtsad" küsimused?

Kõrge vaimulik rõhutab: "Meie ülesandeks on selgitada võitluse vajadust bolševismi vastu peetava vene ja saksa rahva ühise võitluse vajadust. Härra gebietskomissar võib olla kindel selles, et meie, kes me asume vene rahva eesotsas, mõistame oma ülesandeid. Ühenduses on jõud!"¹²²⁾

Jah, ühenduses on tööpoolest jõud! Kuid ainult sel juhul, nagu öeldakse, kui sõnade taga metsa on. Ja nii ka siin. "Meie, kes me asume vene rahva eesotsas ..." - selle taga küll midagi ei olnud, see oli tühipaljas sõnakõlks. Eksarhi häbematus ületas siin sõna tõsisest mõttest igasuguse piiri. Ja kuidas küll võis julgeda üks käputäis õigeusklikke pappe end suure vene rahva esindajaks lugeda! Selle rahva esindajaks, kes samal ajal elu ja surma peale võitlust pidas. Ometigi teadis eksarh Sergi, et tema kolleegid sealpool rinnet - kohalike koguduste

---

122)

G. Gerodnik, osut. teos, lk. 74

juhtivatest tegelastest kuni Venemaa patriarhini - pöördusid usklike poole patriootlike üleskutsetega abistada Nõukogude armeed võitluses anastajate vastu, kogusid oma koguduse liikmeilt raha riigikaitsefondi.¹²³⁾

Peale evangeeliumi luteri usu ning apostliku õigeusu kirikumeeste propageerisid religiooni ja abistasid fasiste mitmesuguste sektantlike usulahkude jutlustajad. Võiks öelda, et sektandid kui erilised usuhullustus-fanaatikud olid eriti reaktsiooniliselt meelestatud nõukogude võimu ja üleüldse kommunistlike ideede suhtes. Toogem siinkohal mõned näited:

Paljud baptistliku liikumise tegelased teenisid Saksa sõjajärgses või "omakaitstes".¹²⁴⁾ Nii näiteks oli baptist Osvald Talts Sindist vabatahtlikult astunud "omakaitseesse". Selle liikmena võttis ta osa nõukogude patriootide tabamiseks korraldatud haarangutest, valvas areteeritud ja Saksa sõjaväeobjekte. Baptist Oskar Kalmus teenis SS - vägedes.

---

123) Vastused usklikele, Tallinn, 1964, lk.187

124) I.Nelson, osut.teos, lk.123

Endise naha- ja jalatsikombinaadi "Kommunaar" töötaja baptist Herman Lepisto kaebuse põhjal areteeriti ja lasti maha "Kommunaari" tööline E.Kuusik.¹²⁵⁾

Kuressaare baptistikoguduse vaimulik Aleksander Trei oli teeninud aga massiliste mahalaskmiste arvel enesele "kuldseikleid". Nimeilt oli ta sõlminud linna komandandiga lepingu haudade kaevamiseks mahalastavatele.¹²⁶⁾ Vaat siis "vaga" palvevennakest! Kas olekski ükski, surmaotsus teda häirinud? Kahtlemata mitte! Iga uus surmaotsus võis seda kárnast olendit ainult rõõmustada, sest saksa pennid pudenesid .... Pealegi võis ka süda puhas olla: ta ei olnud ju rikkunud käsku "ära tapa". Kahjuks ei kujutanud taolised isiksused erandit baptistide hulgas. Samuti olid hiberlaste käsutuses ka paljud metodistid. Nii aitasid metodistidest jutlustajad okupantidel "rahva patriootliku vaimu" tõstmiseks mõeldud üritusi korraldada, samuti pidasid jutlusi, kus ülistasid Hitlerit ja fasislikku korda. Paljud neist teenisid saksa sõ-

---

125) I.Nelson, osut.teos, lk.123

126) samas.

javäes. Kuid ka nõukogude inimeste mõrvamise alal on neil "teeneid". Kuulakem, mida kirjutab selle kohta V.Riis oma teoses "Kolmandat teed ei ole" :

" 1944.aasta sügisel mõrvamised leidsid aset peamiselt metsas. Saksa fasistlike roimaritega konkureerisid tapmistöös eesti kodanlikud natsionalistid. Üks agramaid ja ilgemaid mõrvareid oli Kuressaare metodistikoguduse jutlustaja Grabbi. Nagu teisigi, nii ergutas ka teda iga tapetu pealt saadav pearaha - viiskümmend saksa marka. Grabbi mõrvas mitukümmend nõukogude inimest, tehes oma töö kõige sadistlikumal kombel. Fasistid ei saanud kasutada Grabbi teeneid ainult neil juhtudel, kui tal olid palvetunnid eestlugemistega. Grabbi parimaks paari-
meheks osutus keegi Härmasaoo, sama julm, metsik sadist, kes töötas gestaapo liinis."^{126a)}

Mis puutub selle timuka sadismisse, siis pole see antud töö käigus enam uudiseks. Häm-
mastama paneb ainult asjaolu - kuidas küll võisid metodistikoguduse lihtliikmed sellise verise kätega eestlugejaga leppida.

^{126a)} V.Riis, Kolmandat teed ei ole, Tallinn, 1960, lk.281

Jätked:

Üheks omaparasemaks sektiks on nelipühilased. Teatavasti eitavad nemad igasugust riigivõimu, tunnistades ainult ühtainsat - s. t. jumala/võimu. Kuid okupatsioonipäevil, mil reaktsiooniliste elementide klassivendlus eriti lõkkele löi, unustasid nelipühilased oma sekti dogmad ja teenisid agaralt fasistlikku riigivõimu. Nii näiteks töötas Tartu nelipühilaste grupi juht Ilmar Keeru okupatsiooni ajal poliitilise poliitsei agendina. Ta võttis osa süütute inimeste areteerimistest, läbiotsimistest ja nõukogude aktivistide ülekuulamisest. Kui viimaste "võõrasja" uurijaks osutus Keeru, siis oli otsus juba enam-vähem kindel - nad lasti maha. ¹²⁷⁾

Niisiis, ilanes mitmesuguste ülalmainitud usulahkude tegevusest, et nad olid antipatriootlike vaadete ja saksa fasistliku režiimi tulised pooldajad. Ja kuigi erisektide jutlustajad üksteist kõigis surmapattudes süüdistasid ning pisi-asjade üle rae-vukaid vaidlusi pidasid, olid nad tegelikult siiski oma vahel sugulased. Sest kõik need

---

127)

I. Nelson, osut. teos, lk. 163

usulahud jäid ustavaks religioossetele vaa-
detele, mille järgi ka eesti rahva kõige
õelamad vaenlased - saksa fasistid - olid
"vennad kristuses"

Hoolimata kogu vaimulikkonna meeleheit-
likest jõupingutustest, oli kaalukauss
usklike hulgas pidevalt kiriku kahjuks lan-
gemas. Millised asjaolud seda tingisid, sel-
lest oli eespool juba juttu. Et olukorda
mingisuguselgi määral päästa, avastas lu-
teri kirik 1943.aastal uusi võtteid, mille-
ga rahvast enda ümber meelitada. Nimelt püü-
ti elanikkonna kannatusi tühise kirikliku
heategevusega kompenseerida. Nii algasid
sentimentaalsed ja silmakirjalikud jutustu-
sed ligimesearmastusest. Milles see siis väl-
jendus? Elkkõige selles, et usklikele püüti
nüüd teha haletsemisväärseid ja näruseid
armuande. peaasi oli jätta muljet, et kirik
rahva eest hoolt kannab. Ü l i r a s k e l t
j a v a e v u avanes kiriku rahatask! Kui-
võrd mannetud olid need armuannid, mida usk-
likele anti, sellest räägivad juba üksnes
järgmised andmed: Tartu Maarja koguduse juhti-

---

128) "Noorte Hääl", nr.123, 26.V 1961

vad tegelased loovutasid 1943.aastal ainult kahel korral vahem kui paarikümnele kirikuvaesele mõned viletsad sandipennid - igaühel kolm või viis marka.¹²⁹⁾ Samal ajal Tartu Maarja koguduse sissetulekud moodustasid 1942.aastal üle 20 000 saksa marga.¹³⁰⁾ Kogu sellise haleda kristliku heategevuskampaaniaga püüti lihtsaid inimesi segadusse viia ning võimalikult rohkem koguduse liikmeid aktiivsele okupantide abistamisele kaasa tõmmata. Tundub, et kirikutegelased püüdsid rahva elu kindlustamatust, kannatusi ja kaitsetuse tunnet maksimaalselt ära kasutada, et siis oma variserlike sandipennidega inimeste teadvust~~moonutada~~ ning kainet arutlusvõimet halvata.

Praktiliselt aga anti toetust eeskätt neile, kes võitlesid "kommunismiohu" vastu.¹³¹⁾

Pappidel oli tagavaraks veel teisigi võtteid, millega oma kaotsiläänud autoriteeti taastada püüdsid. Üheks selliseks oli vaimulike "Omakaitses" lahkumine 1943.aastal. Nagu juba eespool näha võis, ei olnud vintpüssi ja "Omakaitse" käesidet kandev hingekarjane sugugi harulduseks maal. Nende võimu tunti peaaegu igas Eesti NSV linnas, alevis ja kü-

¹²⁹⁾ "Noorte Hääl", nr.123, 26.V 1961

¹³⁰⁾ Samas

¹³¹⁾ Samas

las. Alles 30.novembril 1943.aastal, kui nii võiks öelda, vabastas "Omakaitse" peavalitsus kirikuvõimude palvel pastorid politseiabiteenistusest, mis vaimulikke rahva silmis avalikult oli kompromiteerinud, sest saadeti ju "Omakaitse" kätega korda kõige räpasemaid kuritegusid.¹³²⁾

Kuid liiga hilja heitsid palvevennad vintpüssid eemale. Enne seda olid jõudnud nad aga rahva põhjaliku viha ja põlguse ära teenida.

Viha ja põlgust teenisid kirikisanded hitlerlaste kuuleka tööriistana ka totaalse mobilisatsiooni läbiviimisel;¹³³⁾ pidid ju totaalse mobilisatsiooni tagajärjel fasislikesse armeesse minema juba 16 - 17. aastased noorukid, noorsugu alles lapsekingades. Peale selle ei jätnud totaalne mobilisatsioon kõrvale ka veel kutseest väljas olevaid isikuid ning invaliide.

Vasimatult kõnelesid kirikutegelased nüüd isamaa-armastusest ja rahvuslikust ühtsusest, mis pidi säiluma ainult "Suur-Saksamaa" tiiva all. On iseloomulik, et kõige

---

132) "Noorte Haal", nr.123, 26.V 1961

133) Samas

suuremat selgitustööd tegi kirik just noorte hulgas. On ju noored alati kiriku ja religiooni "töö" peamised objektid olnud. Nüüd lisandus veel religioossele - poliitilisele kasvatustööle otsene nõue - minna kahurilihaks saksa fasistide sõjamasinale.¹³⁴⁾ Kogu sellist aktsiooni saatis jällegi laim ja vale Nõukogude Liidu aadressil. Hirmuäratavate "punase hädaohu" väljamõeldistega heidutati rahvast, kihutades sellisel kombel mehi mobilisatsioonipunktidesse.¹³⁵⁾ Selleparast on täiesti selge, et fasistlikult meelestatud vaimulikkond pidi kandma tait vastutust selle eest, et koos fasistlike elementidega sattus Hitleri armeesse, sealhulgas muidugi ka "eesti leegioni" inimesi, kes olid valepropaganda poolt segadusse viidud ja hirmule aetud. Kuid ka selline hädaabinõu, nagu totaalne mobilisatsioon ei suutnud enam hitlerlaste ja nende kassilaste kokkuvarisevat positsiooni taastada.

Lahingud Volga kaldal ja Kurski kaarel olid juba ammu möödunud ja Saksa fasist-

134) "Noorte Hääle", nr.123, 26.V 1961

135) Samas

like vagede taganemisele täiskäik antud, kuid reaktsioonilised hingekarjased Eesti NSV-s ei tahtnud mitte kuidagi oma peatselt loojuvale karjäärile mõelda. Ja nagu enesele julgustuseks ja usklikele "kinnituseks" pühendati Tartu pastorite poolt 1944.aasta talvel terve lehekülg nn. Tartu kirikuelu tõusule 1943.aasta jooksul.¹³⁶⁾

Tartu koguduste pastorite sõnavõttud on täis veendumust, et fasistlik okupatsiooniga oli sõna tõsisel mõttes "õnnistuseks" religioonile ja selle viljelejatele - hingekarjastele. Eriti suurt headmeelt tundsid Tartu pastorid selle üle, et okupatsiooni aastatel oli intensiivistunud kiriku töö noortega. Paatosega räägib sellest H.Haamer. Nimelt pidid tema koguduse noored igal neljapäeva õhtul koos käima. Millega siis sisustati noorte koosviibimist? H.Haamer märgib, et eelkõige piiblilugude õpetamisega. Kas niisugune naiivne meelelahutus noori rahuldab? Väevalt usutav! Religioosne õpetus ise kahtlemata noori kokku ei tõmmanud. Olgu selle väite selgitamiseks toodud H.Haameri enese poolt kirjutatud artikkel kirikuka-

---

136)

"Postimees", nr.18, 23.I 1944

lendris, kuigi see ei puuduta just otseselt noorte kooskaimisi neljapäeva õhtuti.

H. Haamer kirjutab: "Küsisin kord oma leerilastelt, kas nad ka palvetavad. Ja kui ma ühtegi vastust ei saanud, siis kõnetasin üht nende seast nimepidi.

"Ei!" lausus too pead raputades.

Minu imestunud pilk hingas nendel noortel poistel ja tüdrukutel, kes naisid rahuldavat tollelt vastusest. Otsekui mingi salapärane uhkus ja iseteadvus peegeldus nende silmist, kui nad mind mu i a t e s vahtisid.

"Aga ega sa, vennake, sedaviisi taevasse ka saa."

"Kuidas?" imestub too valgepaine mehehakatuse punetavi põsi.

"Kas sa ei tea, mis Jeesus ütleb, et kui te ei saa lapseks, ei saa te ka taevariiki!"

Selle peale kehtis ta vaid õlgu ja suurem osa mu kuulajatest oleksid rahuliku südamega tolle taeva kõigi tema taevalikkude lastega sinnapaika jätnud .....¹³⁷⁾

Seega võtsid noored leerist osa vaid harjumusest, traditsiooni parast, süvenemata sealjuures usulistesse töökspidamistesse. Ja täp-

---

137)

"Kristlik kalender 1943.a.", lk.27

selt samuti ka noorte kooskäimine Tartus; noored tulid kokku rohkem noorte endi pärast. Kuid millega seal veel tegeldi? Pastor Haamer märgibki, et koosviibimistel loeti ka referaate. Milles aga seisnes nende referaatide sisu, sellest juttu ei tehta. Kuid arvata siiski võib, et sealt paras jagu natsionalistlik-fasistlikku propagandat sees oli. Lõpuks paneb H. Haamer noorte tegevuses ⁱ -le punkti peale: tehti kaastööd juba 1940. aastal ^o randa all ilmuma haknud ajakirjale "Ristivalgus".¹³⁸⁾

Niisiis, suund, mis ikka jälle kirikut iseloomustab, on selge: religioossetelt uskumustelt poliitikale ja sellisele poliitikale, mis on täis viha ja salvamist kommunismi suhtes. Seega hoolitses Pauluse koguduse I pihtkonna juhtkond kõigiti selle eest, et just oma eesmärgi kohaselt noori kasvatada ja neid vaes hoida. Eesmärk aga oli võitluse asemel passiivsus, ehk kui võitlus, siis juba kommunismivastane võitlus.

Milline võis küll olla noorsugu, kes pas-

¹³⁸⁾

"postimees", nr. 18, 23.I 1944

tor H.Haameri käe all võrsus? Vaevalt küll usutav, et töölisnoored end piiblisalmidest ja truualamlikust alistuvusest sakslaste ees ahvatleda lasksid. Küllap ikka nende kodanike võsukesed seal viibisid, kellele hitlerlik poliitika meelt mööda oli. Tingimata tuleb siin poliitilist momenti silmas pidada.

Muuseumi hoolitses H.Haamer ka selle eest, et usklike lapsed juba maast-madalast religioosse mürgiga nakatatud saaksid. Nii toimus "lastetöö" koguduse juures kümnes grupis, mida juhatasid grupijuhid. Nagu pastor ise märgib, ilmusid laste tarvis isegi väikesed lendlehed evangeliseeriva jutlusega. 139)

Ülejäänud sõnavõttude kõrval paistab silma Peetri koguduse pastori J.Tauli sõnavõtt, kes on selle eest hoolt kandnud, et kirikuteadvust üha laiematesse ringkondadesse kanda. Viimases näeb ta antud momendi kõige tähtsamat ülesannet. J.Taul selgitab ka, mis moodi seda tehakse. Nimelt on ringide kaudu kogudusega seotud umbes 250 perekonda, kes kõik omakorda koguduse teadvust ja jumalana "tähtsust" edasi kannavad. Ta lisab

---

139) "postimees", nr.18, 23.I 1944

veel juurde, et seda mõtet pole üksi oma koguduses püütud arendada, vaid seda elustati ka praostkonna teistes kogudustes, samuti naaberpraostkonnas Võrus.¹⁴⁰⁾ Seega siis otsene eesmärk - mässida võimalikult palju inimesi usuvõrkuja seejärel juba nendega meile juba tuttavas suunas edasi tegutseda ...

Üldiselt võiks aga märkida, et 1944. aasta hingekarjaste väljendusviis võrreldes eelnevate aastatega oli siiski hoopis kainemaks muutunud. Oma mõtteid avaldati ettevaatlikumalt, samuti puudus neis otsene laim ja vale Nõukogude Liidu kohta. Ja selleks oli ka küllaldaselt põhjust, sest suurtükimürin idas ei vaibunud, vaid lähenes üha enam okupeeritud Eestile. Fasistlik okupatsiooniaeg, mis kirikumeeste väidete põhjal nii viljastavat mõju ja õnnistust kirikule jaganud oli, oli kokku varisemas. Si aidanud ei pappide agitatsioon, propaganda, timukatöö ega palved! Hirmuga jälgiti sündmusi ida-pool Narvat. Millist paanilist hirmu tundis üks paljudest tuntud kirikuisadest, sellest räägib ajaleht "Kodumaa":

---

140) "postimees", nr.18, 23.I 1944

"1944. aasta paastukuu pühapäev. Praostihärra talaari laiad käised tõusid ja vajusid armulaualisi õnnistades nagu nahkhiiretiivad. pidulikult mürises orel. Kuid Viljandi maakoguduse praost Jaan Lattik ei kuulnud pillide kuninga võimsaid helisid, vaid kahurite sagenevat mürinat, mis kõnles juba Narva jõe kallastel. Ta hajameelne pilk eksles pooltühjas kirikus ringi ja tema suust voolasid mehaanilised vormelid ...."¹⁴¹⁾

Mispärast tundis siis J. Lattik nii suurt hirmu? Mida oleks pidanud vastama see mees, kui temalt oleks küsitud, kas ka tema on üks neist, kes varjas oma musti tegusid musta ametikuue varjus?

Agas enne, kui asuda asja tuuma juurde, mõni sõna J. Lattik'ust üldse. Enne Suurt Isamaasõda oli praost Lattikul mitu ametit. Ta oli pastor, kirjanik, riigikoguliige, minister, ajakirjanik, diplomaat.¹⁴²⁾ Okupatsiooni aastatel võttis praostihärra oma õlgadele veel ühe koorma. Kuid see amet jäi teadmata tema kogudusele. Sellest tead-

---

141) "Kodumaa", nr. 12, 20. III 1963

142) samas

sid ainult J.Lattiku otsesed ülemused ja see fikseeriti dokumentides, mis kandsid gestaapo templit "Geheim!"¹⁴³⁾ Oma jutluses kordas see hingekarjane tihti mõtet "ja sõna sai lihaks..."¹⁴⁴⁾ Seda kuulates koguduse liikmed mõtlesid, et mitte ainult lihaks, vaid ka rahaks, sest tundsid nad oma pastorit juba üle kolmekümne aasta. Ka okupatsiooni aastatel kordas J.Lattik mõtet "ja sõna sai lihaks ...". Kuid nüüd juba mitte ainult "lihaks", ja rahaks, vaid ka vereks. Nimelt oli J.Lattik olnud saksa luureohvitseri kapten Werneril silmaks ja kõrvaks. Kõik, mis pastorist salanuhk vähegi kahtlasena tundis olevat, läks ainult ühte kindlat rada mööda ... Ja võib arvata, et tema luurevõrk just päris ahtakene ei olnud. Tema salakaebustes, mis kuhjusid gestaapolaste lauale, peegeldus vastu kättemaksuiga, kadus, kahjurõõm, õelus ning vaiklus.¹⁴⁵⁾

"Vaga" hingekarjase näpunäidetel pisteti sajad inimesed trellide taha. Milliseks kujunes küll nende õnnetute inimeste saatus, selle kohta ei ole küll kommentar vaja teha!

praost Lattik oli tööpoolest Saksa kaardile mänginud .Aga hirm, mida ta 1944.aasta ühel märtsikuu pühapäeval pooltühjas kirikus tundis, ei olnud ka asjata tuntud hirm.

143) \n
 144) \n
 145) \n
 "Kodumaa", nr.12, 20.III 1963

Liiga suur oli J.Lattiku süükoorem, et edaspidi oma rahvaga silm-silma vastu jääda. Rahvas ise aga ootas kannatamatult peatset pääsemist fasistlikust orjaikkest. Nõukogude Armeed arendas üha enam edukat pealetungi taganevatele Saksa vägedele ning vabastas ühe asula ning linna teise järele. Ka eesti rahva pääsemine fasismihelaist ei olnud enam mägede taga. Ja rahvas tundis selle ülesirrat rõõmu.

Must murepilv seisis aga Lattiku, Pähni, Eina, Sõmeri ja teiste taoliste hingekarjaste kohal. Tõsisest murest tundsi oma saatuse pärast ka kiriku kõrgem juhtkond: metropoliit Aleksander, Petseri abt Pavel, luteri usu kiriku konsistoorium jne. Nii hakkas luteri usu konsistoorium 1944.aasta suvel palvlikult ja närvilises õhkkonnas pastoreid koosolekuid korraldama.¹⁴⁶⁾ Milliseid küsimusi ei oleks ka arutatud nendel koosolekutel, üks küsimus seisis seal alati täie teravusega päevakorras: mis saab küll edasi, missugusele positsioonile tuleb nüüd asuda kirikul ja kirikumeele? Kas oodata kohale jäädes Nõukogude vägede saabumist või koos fasistidega, lubatagu väljendada, jalga lasta.

---

146)

I.Nelson, osut.teos, lk.45

Et hingekarjaste südametunnistused just puhtad ei olnud, siis kiitis enamus neist põgenemise koos fasisistidega heaks.¹⁴⁷⁾ Konsistoorium tundis Nõukogude vägede saabudes tööpooldest paanilist hirmu. Piiskop Kõpp ise olevat korduvalt kabuhirmus väitnud, et ta lausa kartvat Eestisse jääda.¹⁴⁸⁾ 1944.aasta juulikuus oli toimunud konsistooriumi erakorraline istungjärg. Seal tehtigi kõigi liikmete poolt ühine otsus, et juhul, kui Kõpp ja tema koosseisulised asetaitjad lahkuvad, tuleb täiendavalt ametisse määrata vikaarpiiskopid. J.Kõpp vormistaski vastava otsuse kaskkirjaga.¹⁴⁹⁾ Seega sai piiskop ka ametliku aluse, et viimasel minutil koos saksa fasisistide ja nende kasilastega oma jalga-delt Eestimees tolm puhtaks pühkida. Missuguseks pidi kujunema aga tema koguduste saatus, see küsimus piiskopile erilist muret ei teinud. Vanetult enne Tallinna vabastamist, 19.septembril 1944.aastal tegid piiskop Kõpp vikaarpiiskop J.O.Lauri ja veel mõned teised juhtivad konsistooriumi tegelased pakilise

---

147) I.Nelson, osut.teos, lk.46

148) samas

149) samas

otsuse: seoses Nõukogude vägede lähenemisega Tallinnale katkestada ajutiselt konsistooriumi tegevus.¹⁵⁰⁾ 20.septembril kell kaks öösel kirjutas piiskop Köpp konsistooriumi nimele kirja, milles ta teatas, et on "ajutiselt sunnitud oma kodumaad ja ametikohta maha jätma." Ja veel sama päeva pärastlõunal laadis piiskopimajahoidja oma pere mehe kohvrid veoautole ning J.Köpp kadus koos perekonnaga sadama poole.¹⁵¹⁾

Heidelbergis ilmuva emigrantliku ajalehe "Voitleja" andmete kohaselt põgenes 1944.aastal Eestist kokku nelikümmend luteri usu pastorit,¹⁵²⁾ kuid tegelikult põgenes neid siit üle kuuekümne.¹⁵³⁾ Konsistooriumi ühe- teistkümne liikmelisest koosseisust põgenes välismaale seitse pastorit: koosseisuline vikaarpiiskop J.O.Lauri, mittekoosseisulised vikaarpiiskopid F.Stockholm ja A.Täheväli, assessorid E.Anderson, J.Aunver, J.Nyman ja konsistooriumi ilmalik abipresident V.Kargaja.¹⁵⁴⁾ Asjaolu, et konsistoorium fasismi- aegsetest kirikutuusadest tühjaks jäi, annab juba iseenesest tunnistust sellest, millises

150) I.Nelson, osut.teos, lk.46

151) Samas

152) "Voitleja", nr.6, 1965

153) I.Nelson, osut.teos, lk.46

154) Samas

vaimus seal tööd tehti. Enne põgenemist mõ-
jutas luteri usu kiriku ladvik peale pasto-
rite ka koguduste lihtliikmeid kodumaalt
lahkuma. Selleparast lasti trükkida koguni
spetsiaalsed ankeedid neile, kes põgenemi-
seks soovi avaldasid. Kiriku ja eesti fasisitli-
ku kodanluse tolleaegne tegevus oli avaldanud
oma kahjulikku mõju teatavale osale eesti
töötavast rahvast. Seeparast, hirmutatuna fa-
sistlikust Nõukogude-vastasest propagandast,
lahkus oma kodumaalt ka osa täiesti ausaid
kodanikke.

Koos okupantidega põgenesid välismaale
ka mitmed sektide jutlustajad, nagu näiteks
baptistide jutlustaja Richard Kaups, "Eesti
baptistide Liidu" endise esimehe Karl Kaup-
si vend, aktiivne baptist ja omakaitselane
Aleksander Medri Saaremaalt, mille juba tun-
tud baptist A.Trei Kuressaarest,¹⁵⁵⁾ Eesti
Adventistliku Koguduste Liidu juht Ed.Mä-
gi ja mitmed, mitmed teised. Mõnedel sekten-
tidest kurjategijatel ei õnnestunud küll
pageda, kuid sel juhul püüdsid nad enese
tõelist isiksust varjata. Nii oli üks nendest
nelipühilaste sekti grupijuht Tartus I.Keeru.

---

155) I.Nelson, osut.teos, lk.-d 122-123
Samas, lk.137

Kättemaksu kartes hankis I.Keeru endale kaks fiktiivset passi. Üks neist oli kirjutatud Alametsa nimel; selle sai Keeru pastor H.Haameri kaasabil. Ja et mitte ametivenda hätta jätta, selleks muretses H.Haamer I.Keerule pastori kohta ühes luteri usu kirikus.¹⁵⁶⁾

Apostliku õigeusu võimalikest põgenes välismaale eelkõige metropoliit Aleksander,¹⁵⁷⁾ Muuseas arendas ta seal sõjajärelaste päästemissiooni, kirjutades näiteks mõni aeg hiljem alla Saksa SD ülempäaliku dr. Sandbergeri armuandmise palvele.¹⁵⁸⁾ Peale metropoliidi põgenes välismaale veel 17 õigeusu võimalikku.¹⁵⁹⁾ Kurvemini ^{kujunes} kaits aga petseri kloostri abti Pavel Gorskovi saatus, olgugi, et tema helmus ja teened saksa okupantide ees mitte just väikesed ei olnud. 1944.aasta suvel, kui rinne petseri kloostri lähedale jõudis, valmistus ka tema ühes oma perekonnastega Läände üle kolima. Kuid hitler-

---

156) I.Nelson, osut.teos, lk.163

157) I.Nelson, osut.teos, lk.87

158) Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas, XI, Tallinn, 1964, lk.30

159) I.Nelson, osut.teos, lk.87

lased leidsid, et neil ei ole mingisugust mõtet õigeusu pappe ja munki Saksamaale vedada, pealegi kui neil endil juba maa jalge all põles.¹⁶⁰⁾ Nii jäidki abt Pavel ja ülejäänud mungad kloostri Nõukogude vägesid ootama. Enne seda said aga Petseri kloostri "pühad" isad toime sellise häbiväärse teoga, milles süüdistab neid kogu meie rahvas, eelkõige aga ajaloolased.

Teatavasti on Petseri kloostri sajan-
dite vältel kogunenud tohutuid väärtusi.
Olid ju kloostrile kingitud teinud Vene-
maa tsaarid, keisrid, bojaarid, kaupmehed
ja teised jõukamad isikud. Samuti olid oma
nase kloostri rikkuste varamusse andnud
ka lihtsad tööinimesed - usklikud. Varakamb-
reis hoiti kuld- ja hõberiste, karikaid, peek-
reid, kroonlühtrid, kalliskividega ülekül-
vatud preestrirüüsid. Siin olid karikas, lu-
sikas ja üheteistkümnest lülist koosnev kuld-
kett, mis omal ajal kuulusid Ivan Groznõile.
Samuti olid siin Boris Godunovi poolt kingi-
tud haualinik, tsaar Mihhail Fjedorovitsi
kuldkarikas jne.jne.¹⁶¹⁾

) Niipea, kui Nõukogude väed Pihkvale lähe-

---

160) G.Gerodnik, osut.teos, lk.79

161) samas, lk. 77

nesid, panid fasistid väärtesemeile otsekõne kiskjakapa peale. Kloostriülema abt paveli otsesel juhendusel vedasid sakslased petseri kloostrist Saksamaale tohutul hulgal ajaloolisi väärtesemeid ja kunstiteoseid. Kloostri vennaskonna hulgas leidis ka selliseid munki, kes avaldasid taolise musta tehingu taolise musta tehingu puhul protesti ja nimetasid asemikku otsenaku "püha kloostri" reeturiks.¹⁶²⁾ Kuid

suurem osamus munki olid Gorskoviga ühel nõul, peale selle oli kloostriülema poolel ka vägivald ja jõud saksa relvastatud valvemeeskonna naol.¹⁶³⁾

Olgu vahepeal märgitud, et Nõukogude väed taganedes jätsid kõik kloostri varandused kloostrisse. Sellest raagitakse ka muuseas "Eesti sõnas" pealkirja all "Petseri klooster pääses sõjakeerisest tervena". Nii informeeritakse elanikkonda, et kloostri riiklik varakamber on uudishimulike ees küll suletud, kuid seal on säilinud kõik kuld- ja hõbekarikad ning teised kallid väärtesemed.¹⁶⁴⁾

---

162) G.Gerodnik, osut.teos, lk.78

163) Samas

164) "Eesti sõna", nr.266, 18. XI 1942

Pole midagi öelda, omast kohast päris
huvitav lahendus on asjal: mis moodi toi-
mis kloostri varandustega "jumalale mee-
leparane võim" ühelt poolt ja "jumalale mit-
temeelepärane võim" teiselt poolt.

L Ö P P S Ö N A

Käesoleva diplomitööga püüdis autor anda teatavat ülevaadet kiriku tegevusväljast suure Isamaasõja päevil okupeeritud Eestis.

Peab ütleva, et nii mitmedki probleemid jäid valgustamata allikmaterjalide vähesuse või hoopiski nende puudumise pärast. Olemasolevate materjalide põhjal aga püüdis autor religiooni reaktioonilist olemust ning pastorite, praostite, preestrite ja presbüterite kuritegusid okupatsiooni aastatel välja tuua.

Mis puutub aga fasistlikusse okupatsiooniajasse, siis küll mitte kunagi varem polnud Eestis nii massilist inimeste hävitamist toimunud kui oli seda neil süngetel päevadel. Metsikult tapetud rahulike elanike ja nõukogude sõjavangide kaitseks ei jätkunud kirikul

aga ainsatki sõna. Otse vastupidi! Kirik aitas veel kõigele sellele aktiivselt kaasa.

Nii aitasid hingekarjased veel omalt poolt töötava rahva viletsusi ja hädasid süvendada, mida karmid sõja-aastad kaasa töid. Kogu kiriku tegevus oli suunatud sellele, et orjastatud rahvast hitlerlikele okupantidele kuulekuses hoida.

Nagu juba eespool öeldud, katsid eesti kodanlikud natsionalistid ja nende fasistlikud peremehed Eesti NSV vabariigi territooriumi tiheda koonduslaagrite, vanglate ja teiste gestaapo piinakambrite võrguga. Ja just nendes süngetes kohtades teostati rahulike elanike hävitamist, rassistlike inimvastaste seaduste elluviimist.

Ometigi kõigest sellest hoolimata nimetasid pastorid saksa fasiste koos nende käsilastega eesti rahva päästjateks. Eks kõnele sellest kasvõi piiskop Köpp'i, metropoliit Aleksandri, abt Gorskovi, pastoreid Stockholmi, Soomre, Järve ja paljude teiste ülestunnistused ning iga-aastased tänujumalateenistused saksa fasistide auks.

Kuid nagu juba töökaigus veenduda võis, ei piirdunud kiriku tegevus mitte üksnes õnnistuse andmisega ja palvetega "Suur - gaksamaa" eduka võitluse nimel. Kirik abistas okupante ka kõigis maistes asjades. Religiooni-kandjad tegelesid hoopis rohkem maapealsete kui taevaste asjadega ....

Sest oli ju hitlerlikel röövvalutajatel maiseist abist ikkagi rohkem kasu kui "taevast abist". Ja vastavalt sellele seadsid ka pastorid oma tegevust: aidata rahvast propageerida sunniviisilistele töödele, aidata kaasa "Eesti leegioni" ridade täiendamisele fasistlikult meelestatud elementide naol, aidata kaasa fasistliku okupatsiooni "Eesti Rahva Ühisabile" rahva paljaksriisumisel, teha kõige mustemat Nõukogude-vastast propagandat ja nuhkida välja ning hävitada nõukogude aktiviste.

Ja kogu selle räpase aktsiooni kõrval -
- rohked tänuavaldused "kõigekõrgemale"!

Nii võttis okupeeritud Eesti vaimulikond hitlerlaste poolt ette kirjutatud verise tee tähised oma südameasjaks.

verise tee tahand oma südameasjaga.

Voib ka olla, et mõned üksikud vaimulikud tööpooldest polnudki rahul saksa fasistide ja eesti kodanlike natsionalistide poliitikaga, kuid see ei muutnud veel põrmugi vaimulikkonna üldist palet.

Okupatsiooniaegses kirikutegevuses polnud põhimõtteliselt mitte midagi uut. Ta vaid jätkas oma vanu traditsioone. Ajalugu on ju näidanud, et religioon ja kirikutegelased on kõikides olukordades seisnud reaktsioonileeri ridades. Võtkem näiteks kasvõi 1905. aasta revolutsioon Venemaal, 1917. aasta suur sotsialistlik oktoobrirevolutsioon või ükskõik milline suurem või väiksem sündmus, kus töötav rahvas oma eluliste õiguste eest võitles, igal pool ja iga kord on kirik abistanud rõhujaid klasse. Seda tegi ta ka fašistliku okupatsiooni päevil.

Mõnede usklike inimeste pimedat usaldavust kasutades, püüdsid kirikutegelased rahvahulkadele sisendada mõtet, et jumal on saksa fasistide poolel.

"Saksa okupatsioon, see on valgus ja

ja meeleparane jumalale; kommunism - see on pimedus ja jumala vihatuim vaenlane," - peab ütleva, et selline mõte läbib punase niidina kogu okupatsiooniaja vaimulikkonna tegevust. Erinevus võis ehk olla ainult selles, et iga hingekarjane lisas sellele oma isikupärase varjundi juurde.

Mis puutub aga kristlikusse ligimesearmastusse või rahva "teenimisse" kiriku poolt, siis ükskõik milliste kõlavate fraaside taha neid ka ei peetataks, nende tõeline olemus raagib aga hoopis vastupidist. Religioosne moraal on alati kõige piltlikumalt peegeldunud rohketes kuritegudes, mida kirik on inimkonna vastu toime pannud. Nii sama piltlikult peegeldus see moraal ka kiriku tegevuses okupeeritud Eestis. Kui aga "pühakirjaga", piibliga, veidi tutvust teha, siis selgub, et kuriteod, mida ristiusu kirik ja iga masti kirikumehed ning palvevennad toime ka panid, ei o l n u d k i m i n g i s v a s t u o l u s religiooni moraaliga. Sest ka "jumalapoeg" ise ei varjanud oma verejanulisi plaane maa peal, teatas üsna resoluutselt, et ta ei tulnud rahu,

vaid hoopiski mõõka tooma. ¹⁶⁵⁾

Niisamasugust musta äri, nagu omal ajal fasisistliku haakristi all vaevlevas Eestis, ajab kiriku ja tema juhtkonna ultrareaktsiooniline suund käesoleval ajal paguluses. Nagu juba eelmises peatükis märgiti, kartes rahva õigustatud viha, põgenes osa vaimulikke koos hitlerlastega välismaale.

Seal jätkavad nad agaralt Nõukogude-vastase laimu levitamist. Nad hirmutavad väliseestlasi ja püüavad iga hinna eest objektiivseid teateid Eesti NSV kohta saladuses hoida. Mida kõike küll ei mõtle välja reaktsioonilise emigrantliku kirikuladviku liidrid, et rajada raudset eesriiet väliseestlaste ja nende kodumaa vahele. Nad raiuvad visalt oma kaasmaalastele pähe üht ja sedasama mõtet, et sidemed kodumaaga võrduvad kuriteoga. ¹⁶⁶⁾

Teisalt pole aga mingi saladus, et reaktsiooniline kiriku juhtkond seisab tänapäeval imperialistliku luure teenistuses. Igal võimalikul juhul püütakse väliseestlasi tõmmata Nõukogude Eesti vastu peetava võitluse alatu-

---

165) Suur Piibel, Tartu, 1938, lk. 1009

166) E. Martinson, osut. teos, lk. 232

le teele. Eriti virgana paistis sel alal silma tuntud "praostihärä" Jaan Lattik, kelle tegevust käesoleval ajal jätkavad pastorid J.Taul, K.Veem jt.¹⁶⁷⁾ Need kirikuisad on täiesti sõltuvad kapitalimaailma teatud ringkondadest. Nad asutasid omal ajal koos teiste eesti kodanlike natsionalistidega "Eesti Rahvusfondi", "Eesti Rahvuskomitee" ja teisi organisatsioone, kus tehakse sõna tõsisel mõttes kõige ehtsamat Nõukogude -vastast õnnestustööd.¹⁶⁸⁾

Et välismaal elavad pastorid sõjapsühhoosi Nõukogude Liidu, sealhulgas muidugi ka Eesti NSV vastu õhutada püüavad - see on juba vana tõde. Seda tõendab kasvõi praost Jaan Lattiku poolt peetud aktusekõne tema 75. sünniaastapäeval 1953. aastal. Mida siis rõhutas see hingekarjane?

"... Tuleliinile! Ameerika dollariteenimise labidas ühes, eesti vaim ja põhimõtted teises käes - need on meie sõjariistad."¹⁶⁹⁾

Käed rüpes istunud pole emigratsioonis

---

¹⁶⁷⁾ I.Nelson, osut.teos, lk.49

¹⁶⁸⁾ Samas

¹⁶⁹⁾ Samas, lk.50

ka niisugune kirikutuus nagu metropoliit Aleksander. Koos teiste kodanlike natsionalistidega esus ta välismaal viibivaid õigeusklikke eestlasi organiseerima. Emigrantlik ajaleht "Stockholms Tidningen Eestlastele" 20.oktoobrist 1953.aastast hindas tema teeneid järgmiselt:

"... metropoliidil jätkus aega ka rahvusvõitlusest osavõtmiseks ja oma arvamist bolševismi kohta ei kartnud ta kunagi avalikult välja öelda ...." 170)

Ka mitmed sektide esindajad jätkavad välismaal oma reaktsoonilist tegevust, sest ka nemad pole oma oma kunagistest põhimõtetest kaugaltki loobunud.

Millega nad siis tegelevad käesoleval ajal? Aga muidugi tegevusega, mis on suunatud NSV Liidu ja kogu sotsialismileeri poliitilise, majandusliku ja sõjalise võimsuse õõnestamisele. Nii on imperialistlik salaluure ja eriti tema eelsalk - USA Keskluuravalitsus - laialdaselt kasutanud ära eesti katoliku kiriku ja baptistide teeneid. 171)

---

170) I.Nelson, osut.teos, lk.87

171) "Ela", nr.250, 30.XII 1963

Kuid emigrantlike vaimulike Nõukogude - vastane kihutustöö ei kanna enam soovitud vilja. Viimasel ajal kandub üha enam nende tähelepanu probleemile - mil viisil hoida kiriku mõjusfääris võimalikult rohkem kaasmaalasi. Lihtsad eestlased eemalduvad üha enam eesti emigrantide reaktioonilistest liidritest. Emigrantlik kirik pole siiski lõplikult suutnud mürgitada nende inimeste teadvust. Võõrsil viibides ja raskusi taludes püüavad lihtsad eestlased üha rohkem teada saada tõtt elust oma kodumaal. Üha rohkem tunnetavad nad oma eksisammu. Ja pole siis mingi ime, et võõrsilt kodumaale naasuvate eestlaste arv aasta - aastalt kasvab.

Tänapäeval on fasism taas pead tõstnud. Kuid maailma rahvad pole seda kurjakuulutavat pruuni katku veel unustanud. Selleks on inimkond võidu eest fasismi üle liiga kallist hinda maksnud. Seepärast astub haakristi lämmatamiseks välja iga aus inimene, kellele on kallid rahu ja rahulik ülesehitustöö.

Koos kõigi rahvastega seisab valvel
kindla rahu eest ka Nõukogude Eesti
rahvas. Tänu sotsialistlikule loovale
tööle ning kommunistlikule kasvatus-
tööle on meie maal sõja-aastatel löö-
dud haavad parandatud. Meie inimesed
mõistavad aga üksmeelselt hukka kõiki
ilmalikke ja vaimulikke rahvareetureid,
kes aitasid kord meie maad verisele fa-
sismile jalgealuseks muuta.

KASUTATUD KIRJANDUSE JA ALLIKMA-
TERJALIDE NIMESTIK

I KIRJANDUS

1. Engels, F., Anti-Dühring, Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1954
2. Marx, K. ja Engels, F., Religioonist, Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1963
3. Lenin, V.I., Teosed, kd.10, Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1952
4. Lenin, V.I., Teosed, kd.15, Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1953
5. Lenin, V.I., Teosed, kd.35, Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1955
6. Eesti NSV ajalugu, Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1957
7. Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas, Stockholm, 1957
8. Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas, Tallinn 1964
9. Gerodnik, G., Mungarüü varjus, Tallinn, 1965
10. Hudjakov, S., Usulised eelarvamused ja võitlus nende vastu, Tallinn, 1953
11. Kajak, A., Religioon ja moraal, Tallinn, 1961

12. Lemmik, K ja Martinson, E., 12 ooo, Tallinn, 1962
13. Martinson, E., Haakristi teenrid, Tallinn, 1962
14. Nelson, L., Vabaduse varjus, Tallinn, 1965
15. Religiooni ja ateismi ajalooost Eestis, artiklite kogumik, II, Tallinn, 1961
16. Riis, V. Kolmandat teed ei ole, Tallinn, 1960
17. Riis, V. Vabaduse leek, Tallinn, 1960
18. Suur piibel Kirjastus osühisus Tartu-Tallinn, Tartu, 1938
19. Vastused usklikele, populaarne õpik, Tallinn, 1964

20.

II TRÜKITUD ALLIKAD

1. "Amtlicher Anzeiger", Tallinn, 1941
2. "Riigi Teataja", Tallinn, 1920

III PERIOODIKA

1. "Edasi", 1959, 1960
2. "Eesti sõna", 1942
3. "Kirikuleht", Tallinn, 1942
4. "Kirikuleht Jouluks 1941", Tallinn
5. "Kirikuleht Nelipühiks 1942", Tallinn

6. "Kirikuleht Ülestusmispühiks 1942", Tallinn
7. "Kristlik kalender 1943.a.", Tallinn
8. "Kodumaa", 1963
9. "Kommunist", 1940
10. "Noorte Hääl", 1961
11. "Postimees", 1941, 1942, 1943, 1944
12. "Usuteaduslik ajakiri", Tallinn, 1940
13. "Võitleja", Heidelberg, 1965

IV VESTLUSED

1. Vestlus sm. Ailine Baumaniga
2. Vestlus sm. Karl Oitmaaga

РЕЛИГИЯ И ДЕЯТЕЛИ ЦЕРКВИ В ОККУПИРОВАННОЙ ЭСТОНИИ ВО ВРЕМЯ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

Р е з ю м е

В настоящей дипломной работе автор дает анализ крайне реакционной роли религии и деятелей церкви в оккупированной Эстонии.

В введении автор цитирует мысли К.Маркса, Ф.Энгельса и В.И.Ленина о религии и старается дать анализ классовой сущности религии. Здесь также дается краткий обзор роли религии и деятелей церкви в Эстонии во время фашистской диктатуры 1934-1940 гг. и после социалистической революции 1940 года и обзор использованной литературы. Кроме работ К.Маркса и Ф.Энгельса "О религии", В.И.Ленина "Социализм и религия" также использованы работы следующих авторов: И.Нельсон "В тени кротости", Г.Геродник "В тени одежды монаха", Э.Мартинсон "Слуги свастики", сборник статей "Об истории религии и атеизма и т.д. В работе использованы источники: сборник законов оккупационной власти и конституция Эстонской республики. Найдено было много фактических материалов в советской периодической литературе, а также в периодике времен оккупации.

В первой главе дается анализ роли религии и церковных деятелей в первый период Великой Отечественной войны в оккупированной Эстонии.

Во второй главе дается обзор роли церковников в период, когда германским войскам был нанесен сокрушительный удар.

В заключении дается еще раз краткий обзор подлой деятельности церковников в оккупированной Эстонии и о действиях в настоящее время ультрареакции церковников в эмиграции.

Автор показывает в своей работе, что служители церкви стали помогать фашистам с первых дней оккупации Эстонии и являлись их помощниками вплоть до изгнания оккупантов с территории Эстонии.

S I S U K O R D

Sissejuhatus	lk. 1
I pt. Religioon ja kirikutegelased okupeeritud Eestis Suure Isamaa- sõja I perioodil	lk. 14
II pt. Religioon ja kirikutegelased Eestis Fasistliku Saksamaa kok- kuvarisemise perioodil	lk. 72
Lõppsõna	lk. 108
Kasutatud kirjandus	lk. 118
Resümee	lk. 121